

Agderforskning

**FoU rapport
nr. 2/2009**

Ung og marginalisert

Et Agderperspektiv på utsatt ungdom

Forfattere:

Dag Ellingsen
Anne Christin Nilsen
Anette Meling

FoU rapport nr. 2/2009

Ung og marginalisert

Et Agderperspektiv på utsatt ungdom

Dag Ellingsen

Anette Meling

Ann Christin Nilsen

Tittel	Ung og marginalisert – et Agderperspektiv på utsatt ungdom
Forfattere	Dag Ellingsen, Ann Christin Nilsen, Anette Meling
Rapport	FoU-rapport nr. 2/2009
ISBN-nummer	82-7602-122-6
ISSN-nummer	0803-8198
Trykkeri	Edgar Høgføldt, 4626 Kristiansand
Pris	

Bestillingsinformasjon

Utgiver	Agderforskning AS Gimlemoen 19 4630 Kristiansand
Telefon	48 01 05 20
Telefaks	38 14 22 01
E-post	post@agderforskning.no
Hjemmeside	http://www.agderforskning.no

Forord

Denne arbeidsrapporten dokumenterer et arbeid som er utført innen rammen av prosjektet *Levekår i Vest-Agder*. Prosjektet er finansiert av Sørlandets kompetansefond og har løpt i perioden februar 2007 til desember 2008. Prosjektgruppen ved Agderforskning har bestått av Nina Jentoft (prosjektleder), Dag Ellingsen, Ann Christin Nielsen, Morten Jeppesen, Anette Meling og Helge Røed.

Siktemålene med denne rapporten er å

- følge opp en serie viktige funn om ungdoms levekår som ble gjort innenfor hoveddelen av prosjektet "Levekår i Vest-Agder.
- få et mer kvalitativt bilde av livssituasjonen for ungdom som er marginaliserte eller står i fare for å bli det

Vi vil gjerne rette en takk til referansegruppen som har bidratt med sine erfaringer, kunnskap og konstruktive innspill i arbeidet med å avgrense og definere innholdet i og innretningen på hele dette prosjektet. Denne gruppen består av professor Ottar Hellevik, Universitetet i Oslo, seniorrådgiver Kjetil Drangsholt, Vest-Agder fylkeskommune, avdelingsdirektør Per Lund, NAV Vest-Agder og tidligere ordfører Åse-Lill Kimestad, Mandal kommune. Denne gruppen ga også klarsignal for dette delprosjektet. En særlig takk går til alle informantene som stilte opp på våre intervjuer.

Innholdsfortegnelse

FORORD.....	I
INNHALDSFORTEGNELSE.....	I
1 SAMMENDRAG	II
2 INNLEDNING.....	1
2.1 Om prosjektet.....	1
2.2 Problemstillinger i prosjektet.....	1
2.3 Hvordan rapporten er lagt opp	3
3 TEORETISKE PERSPEKTIVER PÅ UNGDOM OG MARGINALISERING	4
3.1 Hva menes med marginalisering?.....	4
3.2 Hvordan formes vår identitet?	6
3.3 Hvilken betydning har familien?	9
3.4 Ungdommene og samfunnet	11
3.5 Sosial bakgrunn og skoleprestasjoner	13
4 UNGDOMMEN SETT MED ANDRES ØYNE	15
4.1 De profesjonelle hjelperne: Metode.....	15
4.2 De profesjonelle hjelpernes erfaringer.....	16
4.3 Marginalisert ungdom sett med øynene til ”vanlig ungdom”	25
5 MED UNGDOMMENS EGNE ORD	31
5.1 Problemstillinger.....	31
5.2 Metodisk tilnærming.....	32
5.3 Fire unges livshistorier.....	35
6 AVSLUTTENDE DISKUSJON	64
7 LITTERATURLISTE.....	70
FOU INFORMASJON.....	74

1 Sammendrag

Denne undersøkelsen springer ut av hovedundersøkelsen "Levekår i Vest-Agder", finansiert av Sørlandets Kompetansefond. I hovedundersøkelsen fant vi en serie indikatorer på at fylket har en overrepresentasjon av unge marginaliserte, hvorav andelen yngre uførepensjonister, narkotikastraffede og barn og ungdom med grunn- og hjelpestønad er de viktigste. Med marginaliserte mener vi i praksis ungdom som står utenfor ordinært arbeids- og utdanningsliv. De er i en posisjon mellom det å være integrerte samfunnsmedlemmer og det å være ekskludert. For et samfunn som ønsker gode levekår for flest mulig, er det et betydelig problem når unge "snubler i starten" på denne måten og står i fare for å ikke få brukt sine ressurser.

Kvalitativ tilnærming

Formålet med studien er å gå bak tallene, og få frem noen fortolkninger av situasjonen til denne marginaliserte mellomgruppen, både sett med egne og andres øyne. Hvordan blir de opplevd av sosiale aktører i deres nærhet? Hvordan opplever de selv sin situasjon? På hvilke arenaer har de opplevd å falle utenom – hva har de opplevd å mestre? Hvilke prosesser og relasjoner bidrar til å lede an mot marginalisering? Hvilke innebærer muligheter for mestring?

Vi presenterer først et teoretisk bakteppe for undersøkelsen. Her går vi grundigere inn i diskusjonen om begrepet marginalisering. Vi viser teorier om skaping av identitet, en prosess de unge står midt oppe i. Dette er en prosess som typisk gjøres sosialt, i samhandlingen, speilingen av de andre: Hvem vil jeg likne? Vi presenterer teori om hvordan identitet og framtidige muligheter skapes i familier, funksjonelle som dysfunksjonelle. Familien er en arena for omsorg og overføring av kulturell, sosial og økonomisk kapital. Vårt samfunn er blitt kalt et risikosamfunn, og vi ser på teorier som drøfter hvordan ulik familiebakgrunn gir unge ulike muligheter til å navigere i et slikt samfunn med mange muligheter til mestring og nederlag. Vi ser på teoretiske og empiriske studier som diskuterer hvordan skolen som arena skaper likhet eller bidrar til å opprettholde ulikhet. Vi runder av med en diskusjon om sosial determinisme og sosial arv, kontra et mer positivt resiliensperspektiv.

Tre metodiske grep

Vi har brukt tre kilder for å hente informasjon om de unge marginaliseres situasjon. Først intervjuet vi en gruppe ressursinformanter som vi omtaler som "profesjonelle hjelpere"; voksne personer som i kraft av sitt arbeid i skole,

NAV eller ungdomsarbeid kjenner et bredt utvalg av unge med et komplisert forhold til skolegang og arbeidsliv. Dernest hadde vi en fokusgruppe med fem ungdommer som tilsynelatende har "klart seg bra", for å få deres inntrykk av hvilke forhold som bidrar til at noen klarer seg bra og andre ikke gjør det.

Til slutt dybdeintervjuet vi et utvalg unge som selv var i en marginalisert posisjon. Dette utvalget ble på bare fire personer, langt færre enn vi hadde håpet på. Rekrutteringsproblemene viste seg å være svært store. Vi drøfter i hvilken grad problemene skyldes ungdommens motstand mot å gå inn i en situasjon der man skal snakke om tap, eller i hvilken grad de skyldes "portvaktene", de som hjalp oss med å få kontakt, og deres ønske om å verne om ungdommene. Samlet vil vi peke på følgende temafelter og funn som vi finner sentrale:

Relasjoner og identitet

Ungdom som har problemer, ser ut til å velge jevnaldrende som er i samme posisjon. Dette fortelles av alle våre tre grupper av informanter. Valget skjer både fordi man ikke blir akseptert av de som er "inne i varmen", men også fordi man ønsker å omgås folk i grupper som ikke stiller så høye krav at man hele tiden må "speile" seg i jevnaldrende som er langt mer "vellykket" enn en selv. Noen velger omgang med grupper som er "utagerende", andre går inn i dyader med andre "loners".

Noen klarer å finne kompensasjon ved å finne "signifikante andre" utenfor familien og jevnaldergruppen. Dette kan være en lærer, sosialarbeider eller slektning som "ser" barnet eller ungdommen. Men de profesjonelle hjelperne og pedagogene er også grupper som er gjenstand for betydelig kritikk.

Familie og diskontinuitet

Familiens rolle tillegges stor betydning av samtlige informanter. Manglende stabilitet i form av samlivsendringer, flytting og foreldrefravær, bidrar til å skape problemer for de unge.. Ressursinformantene peker på både enslige mødre og familier med skilsmisseopplevelser som utgangspunktet for marginaliseringskarrierer. De unge i fokusgruppa vektlegger et mer både/og-syn på skilsmisser: Det kan være vel så skadelig å leve i familier med høyt konfliktnivå.

De marginaliserte unge kommer i høy grad fra familier der den ene partneren (les faren) er svært fraværende. De forteller om samlivsbrudd som skaper oppbrudd, og foreldre som har nok med sitt. Foreldre som flytter mye, ustabile steforeldre, nye skoler med nye problemer med å etablere vennskap -

kort sagt diskontinuitet. Noen blir mobbet på grunn av en eller annen form for annerledeshet. I fokusgruppa blir det snakket om at de som ramlet utenfor kom fra ”psyke familier”.

Ressursinformantene er opptatt av de marginaliserte ungdommenes behov for nye og gode relasjoner. De nevner en del tiltak der formålet nærmest er å gjenskape familieliknende relasjoner.

Tiltak versus samfunnsperspektiv

Ressursinformantene var i stor grad opptatt av temaer som dysfunksjonelle familier og adekvate tiltak. Et vesentlig funn er at det eksisterer en flora av individorienterte tiltak rettet mot ungdommer med problemer. Det var langt mindre fokus på et bredere samfunnsperspektiv, der man søker etter årsaker til marginalisering på samfunnsnivå. Dette er i og for seg naturlig for informanter i deres posisjon, men et problem hvis man mener at dette problemfeltet vil vinne på at man ”løfter blikket”. I intervjuene fremkom i liten grad informasjon som kan gi en bedre forståelse av det muligens særegne ved Agder som sosialiseringsarena, som for eksempel religiøs konservatisme.

Skole, likhet og ulikhet

Ressursinformantene og ungdommene er samstemmige i sin oppfatning av skolen som et sted der ulikheter blir forsterket og tydeliggjort. Et viktig element er foreldrenes manglende kompetanse til å følge opp. Dette ser ut til å skyldes en blanding av foreldrenes mangel på faglig kunnskap fordi de selv har lite utdanning, og manglende interesse slik ungdommene opplever det. På det sosiale planet er skolen en arena der de unges ”annerledeshet” blir synliggjort. De unge informantene vektlegger lærernes unnfalighet på dette området.

Framtiden er A4

Ungdommene ønsker seg en framtid som likner på en god, gammeldags drøm om en velfungerende kjernefamilie - kort sagt det de ikke fikk selv. Det kan antas å være et problem at ungdommene definerer sine drømmer som negasjonen av sin egen oppvekst, de må altså navigere med utgangspunkt i et mål de ikke vil nå. Sannsynligvis er det lettere å tilstrebe et positivt mål man selv har sett i praksis.

Oppsummering: Determinisme og resiliens

I faglitteraturen skrives det på den ene siden om determinismen som ligger i den sosiale arven ; De gjennomgående tendensene til at barn arver sine foreldres sosiale posisjon. På den andre siden har det vokst fram en faglig posi-

sjon som vektlegger mulighetsperspektivet; de som gjør de negative spådommene til skamme, som kommer seg unna et liv med sosiale ytelser, skoletap eller kriminalitet til tross for et vanskelig utgangspunkt. Hva er det som gjør at disse "løvetannbarna" mestrer?

Vår studie gir vitnesbyrd om at begge disse faglige posisjonene har noe for seg, rimelig nok. Studien viser klart at man ikke kommer utenom den sosiale arven. Studietilnærmingen har imidlertid i liten grad gitt inntak til en mer sosiokulturell forståelse. Vi har fått innspill om de små samfunns strenge inndeling i vi og de, inn- og utgrupper, og vi har fått historier om religiøse miljøers interesse for denne typen definisjoner. Men her ligger mye upløyd forskningsmark. Faktorer som fremmer mestring synes i all hovedsak å være nære og stabile sosiale relasjoner. Når familien ikke strekker til ligger potensialet i det øvrige sosiale nettverket, skolen og det offentlige hjelpeapparatet. Studien peker på et behov for å utforske dette potensialet ytterligere.

2 Innledning

2.1 Om prosjektet

Prosjektet denne rapporten bygger på er en del av et større prosjekt som omhandler levekår i Vest-Agder, og som er finansiert av Sørlandets kompetansefond. Gjennom moderprosjektet "Levekår i Vest-Agder" har vi avdekket flere indikasjoner på at unge mennesker i Vest-(men også Aust-) Agder i høyere grad befinner seg i en marginalisert posisjon enn i landet som helhet. For det første har Vest-Agder en andel unge uføre som ligger godt over landsgjennomsnittet, og der økningen er mer markert enn for resten av landet. (Sosial og helsedirektoratet 2007). For det andre finner vi at ungdommer, og særlig de i alderen 15-17 år, i vesentlig høyere grad straffes enn i landet som helhet. Registrerte narkotikalovbrudd er særlig overrepresentert i Agder. For det tredje er det mange av kommunene i vestfylket som har en nærmest ekstrem forekomst av barn med grunn/hjelpetønad (Sosial og helsedirektoratet 2007). Tidligere kvalitative undersøkelser har også avdekket lav mobilitet blant enkelte grupper utsatte unge (Mydland og Jentoft 2006). Kristiansand er en kommune med en relativt høy andel (unge) innvandrere fra ikke-vestlige land, hvorav en høy andel har flyktningebakgrunn. Om denne ungdomsgruppen vet vi forholdsvis lite.

Disse funnene synliggjorde et behov for å kartlegge omfang og kjennetegn ved de unge som er i en marginalisert posisjon, samt søke å tilnærme oss de prosessene som ligger bak marginaliseringen. Dette prosjektet har hatt til hensikt å belyse nettopp dette.

Hovedformålet med prosjektet er å se på hvilke prosesser som kan bidra til at unge mennesker blir stående utenfor ordinært studie- og arbeidsliv, for derigjennom å få kunnskap om hvordan man kan forebygge marginalisering blant unge. Prosjektet springer ut fra situasjonen i Agder-fylkene, som beskrevet over, men reiser spørsmål som er av mer generell art. Funnene kan derfor gjøres gjeldende for et nasjonalt publikum.

2.2 Problemstillinger i prosjektet

Det overordnede spørsmålet som utgjør bakgrunnen for dette prosjektet er:

Hvilke forhold er det som kan medvirke til at ungdom havner i en marginalisert situasjon, der de står utenfor ordinært arbeids- eller studieliv?

For å forklare hvorfor noen ungdommer "sliter" har det lenge vært vanlig å benytte forklaringer som vanskelige oppvekstvilkår, diskontinuitet (foreldres samlivsbrudd, flytting osv.) og svake skoleprestasjoner. Som nevnt har hensikten med dette prosjektet vært å få frem og å komme bakenfor en del av disse "vanlige" forklaringsmodellene og se på hvordan slike forklaringer kan ha en verdi. Hensikten er altså ikke å verifisere eller forkaste forklaringene, men snarere å gå i dybden på dem og se hva som kan skjule seg bak et fenomen som for eksempel "vanskelige oppvekstvilkår".

Prosjektet består av to deler. I den første delen søker vi å tilnærme oss tematikken fra et "utenfra"-perspektiv. Informantene i denne delen er personer i posisjoner der de arbeider tett på målgruppen (såkalte ressursinformanter), samt en fokusgruppe med ungdommer som tilsynelatende er integrert i form av arbeid- eller studiedeltakelse.

Intervjuene med ressursinformantene har grovt sett omfattet følgende felter:

- En beskrivelse av deres "utkikkspost" over feltet: Hvordan kommer de i kontakt med marginalisert ungdom, hva er deres rolle i møtene med de unge?
- Omfanget av marginalisert ungdom: Har de inntrykk av at det bildet man får av statistikk, medier og tidligere undersøkelser stemmer?
- Hva opplever de at kjennetegner de marginaliserte: Bakgrunn, nåværende levekår, holdninger.
- Hvilke prosesser kan ligge bak marginaliseringen? Hvilken rolle spiller de forskjellige sosialiseringarenaene og kontroll- og hjelpeinstitusjonene? Kan kontrollen av ungdom være særlig omfattende i Agder, og slik skape flere registrerte sosiale avvik(ere)?
- Kan innslaget av tradisjonelle verdier i sosialiseringen av unge i Agder ha noen innvirkning? Hva betyr det for sosialiseringen til voksentilværelsen at mange mødre har svak tilknytning til arbeidslivet. Er det viktige "lommer" der mange av de voksne rollemodellene har et marginalisert forhold til det lønnede arbeidslivet?
- Hva slags tiltak har vært prøvd overfor marginalisert ungdom? Hva slags resultater har de gitt? Er det noen tiltak som med fordel kunne prøves ut?

I fokusgruppen med "vanlig" ungdom, samtalte vi rundt følgende temaer og problemstillinger:

- Hva mener vi med marginalisert ungdom? Hvem tenker de på? Hva vil det si å "klare seg"/klare seg bra? "Ramle ut"?

- Hvordan artet dette fenomenet seg på ungdomsskolen, videregående?
- Hva vet de om bakgrunnen til de som ikke klarte seg så bra? Vet de hvordan det har gått med dem seinere?

I den andre delen søker vi et ”innenfra”-perspektiv der informantene er ungdommer som selv befinner seg i en situasjon som kan forstås som marginalisert. Problemstillingene i denne delen av prosjektet er:

- Under hvilke forhold knyttet til arenaene familie/hjem, skole og venner/fritid har informanten vokst opp, og hvilken betydning spiller disse forholdene for informantens situasjon i dag?
- Hvilke forhold (mekanismer?) kan bidra som fremmere og hemmere for den unges posisjonering i forhold til arbeid/studier?
- Hvordan opplever de unge sin situasjon og hvordan ser de for seg fremtiden?

2.3 Hvordan rapporten er lagt opp

I denne rapporten vil vi først redegjøre for en del teoretiske perspektiver som er relevante i forhold til problemstillingen. Disse perspektivene representerer til dels ulike forklaringsmodeller og ligger til grunn for de analytiske vurderingene vi har gjort av datamaterialet. Perspektivene gir med andre ord et bilde av det teoretiske landskapet prosjektet plasserer seg i.

I neste omgang (del 3) retter vi blikket mot den første delen av prosjektet som omhandlet et ”utenfra”-perspektiv. I denne delen legger vi frem funnene fra intervjuer med såkalte ressurspersoner, dvs personer i posisjoner der de arbeider tett på målgruppen, samt funn fra en fokusgruppe med ungdommer som tilsynelatende er integrert i form av arbeid- eller studiedeltakelse.

I del 4 setter vi fokus på ”innenfra”-perspektivet. Her legger vi frem funn fra dybdeintervjuer med 4 ungdommer som står utenfor ordinært studie- eller arbeidsliv. Dette utgjør rapportens hoveddel.

I rapportens siste del samler vi trådene og trekker fram noen utfordringer som har kommet til syne gjennom prosjektet.

3 Teoretiske perspektiver på ungdom og marginalisering

I denne rapporten ønsker vi å presentere sentrale teoretiske perspektiver som kan danne et bakteppe for å forstå datamaterialet. Målsetningen er at undersøkelsen blir mest mulig transparent ved at leseren kan følge de fortolkninger som er gjort.

3.1 Hva menes med marginalisering?

Marginalisering er et begrep som ikke enkelt lar seg definere og avgrense. Rent semantisk gir begrepet et meningsinnhold som knyttes til det å befinne seg i marginen, eller i randsonen. Overført til sosiale sammenhenger handler det om å befinne seg i periferien av de arenaer og aktiviteter som oppfattes som vanlige, normale eller forventede. De marginaliserte befinner seg i samfunnets gråsoner; de er verken fullstendig integrert eller fullstendig ekskludert (Heggen og Øia 2005). Marginalisering blir ofte knyttet til begrenset grad av arbeidsdeltakelse. Arbeidsledighet av en viss varighet som antas å føre til en mer permanent ekskludering fra arbeidsmarkedet er en slik form for marginalisering (Hammer, gjengitt av Heggen 2003; Heggen og Øia 2005). Det er nettopp denne prosessen, der en person er i ferd med å bli ekskludert, man ofte forbinder med marginalisering. Halvorsen (2002:168) forklarer marginalisering som partiell eller ufullstendig deltakelse på et eller flere livsområder der det er en normativ forventning om deltakelse. Sluttproduktet av en slik marginaliseringsprosess kan være sosial eksklusjon. Marginaliseringsbegrepet er i så måte en "mildere" variant av eksklusjonsbegrepet, men inneholder likevel noe av den samme meningen. Sosial eksklusjon forbindes imidlertid med noe mer enn partiell deltakelse, nærmere bestemt fravær av deltakelse på flere arenaer, og er hovedsakelig knyttet til fraværende arbeidsdeltakelse (som ofte innebærer eksklusjon fra andre arenaer i tillegg.) Sentralt for begge begrepene er at det dreier seg om en ufrivillig, ufullstendig deltakelse. Det å være marginalisert kan i så måte ikke betraktes som en valgt tilstand, men snarere som en mer eller mindre utilsiktet konsekvens av valg og forutsetninger.

Til tross for at fokuset i stor grad har vært på graden av arbeidsdeltakelse har marginaliseringsbegrepet en iboende flerdimensjonalitet. Knyttet til ungdom dreier marginalisering seg i stor grad om det å være utsatt, eller i risikozonen, for eksklusjon fra viktige arenaer som jevnaldersmiljø, skole, familie og fremtidig arbeidsliv. I dette prosjektet har vi valgt å se spesielt på unge som står utenfor, eller med andre ord er ekskludert fra ordinært arbeids- eller stu-

dieliv. Gjennom dybdeintervjuene fikk vi kjennskap til at flere av ungdommene også syntes å være ekskludert fra andre livsområder, og da særlig jevnaldermiljøet. Det er rimelig å anta at dette henger sammen.

På det individuelle planet legger man ofte vekt på diskontinuitet i oppveksten når man skal forklare hvorfor noen unge blir marginalisert (Heggen og Øia 2005, Giddens 1991). I motsetning til personer som opplever en barndom preget av stabile relasjoner antas personer som opplever ustabilitet, brudd og endring som er av betydning for deres identitetsutvikling, å være mer utsatt for marginalisering. Det er dette individuelle perspektivet vi hovedsakelig har satt fokus på i dette prosjektet. Samtidig er det verdt å bemerke at samfunnsstrukturer og økonomiske konjunkturer i vesentlig grad bidrar til at noen grupper blir undertrykt eller til at man i noen perioder er forhindret fra deltakelse på enkelte arenaer. Et nærliggende eksempel på det første er ikke-vestlige innvandreres lave arbeidsdeltakelse.

Et viktig element ved marginalisering som Heggen og Øia (2005) trekker frem er det kulturelle nivået, eller med andre ord det relative og kontekstuelle ved fenomenet marginalisering. Som aktører i en sosial sammenheng lærer vi hvordan vi skal og bør opptre, og plasserer oss selv i varierende grad innenfor det vi oppfatter som "normalt" i den gitte konteksten. Hva som dermed oppfattes som "unormalt" eller ikke er forventet adferd avhenger følgelig av den konteksten det oppstår i. En åpenbar konsekvens av en slik forståelse er at et skifte av kontekst vil innebære en re-orientering og re-tilpasning, eller hva sosiologer ofte vil omtale som en resosialisering. Goffman (1992) beskriver samhandlingen mellom mennesker som en scene der vi opptre og presenterer oss selv. Når kulissene endres må nødvendigvis også vår opptreden endres. I hvilken grad man lykkes med å tilpasse sin opptreden til de ulike kulissene man omgis av, både med hensyn til de ulike arenaene man operer på og eventuelle skifter i disse, kan dermed betraktes som et uttrykk for grad av integrasjon. Marginalisering kan være et uttrykk for at man ikke har lykkes - iallfall ikke ennå. I den grad man fremstår som marginalisert står man også i fare for å bli stigmatisert. Dette kan oppleves negativt av den enkelte og vil ofte bidra til en ytterligere marginalisering. Den såkalte stempelingsteorien, som tar utgangspunkt i Beckers bok *Outsiders* (1963), bygger nettopp på antakelsen om at man som negativt stemplet avviker forblir avviker ved at stempelet både reproduseres av andre i møtet med den stemplede og ved at det internaliseres av individet selv. Det å komme ut av en slik negativ avviksspiral er vanskelig.

Forskning på marginaliserte grupper kan fort bære preg av elendighetsbeskrivelser. Situasjonen som marginalisert kjennetegnes neppe som lystbetont

eller gunstig. Dersom man skal se på årsaker til at personer blir marginalisert fra et individuelt perspektiv er det lett å henfalle til flere elendighetsbeskrivelser, ettersom situasjonen ofte kan betraktes i lys av negative hendelser og erfaringer. Vi ser ingen grunn til å se bort fra elendighetsbeskrivelser dersom det viser seg empirisk relevant. Noe annet ville vært å mistolke datamaterialet. Vi vil imidlertid også legge vekt på å trekke frem det som kan ha medvirket positivt til situasjonen. Dette er i tråd med resiliens-tenkningen - på hvilke måter har den unge klart seg *på tross av* sin situasjon?

Heggen og Øia (2005) drøfter begrepet mestring i denne forbindelse. Mestring handler om å forholde seg til og håndtere utfordringer og påkjenninger man møter i livet, enten ved å tilpasse seg situasjonen eller ved å forsøke å endre den. Mestring avhenger blant annet av personens sosiale kapital og sosiale nettverk, og av tryggheten i forhold til tidligere erfaringer. I ungdomstiden blir mestring sentralt ettersom det er en livsfase som i stor grad er preget av identitetsutvikling. Hvordan og i hvilken grad ungdommene mestrer sin situasjon er derfor et sentralt spørsmål i dette prosjektet.

3.2 Hvordan formes vår identitet?

Et gjennomgående tema for mange som forsker på ungdom, dreier seg om utviklingen av identitet. Ungdomstiden har av klassikere som Erik Erikson (1995) blitt forstått som den identitetsutviklende livsfasen. Vi vil derfor dvele litt ved spørsmålet om hvordan vår identitet skapes og formes.

Identitet kan på den ene side kobles til psykologi hvor det er individet som er i sentrum. På den andre side viser blant annet teoretikere som Cooley og Mead (Collins 1988) i sine arbeider at selvet ikke kan eksistere uten samfunnet. I et slikt perspektiv blir også sosiale grupper viktige aspekter for utvikling av ungdoms identitet.

Ungdomsbegrepet har ikke et stabilt, presist og veldefinert innhold (Heggen 2004). Forskere har vært uenige om man kan si at ungdomstid har funnes "til alle tider", eller om ungdom var noe som oppsto under fremveksten av det moderne samfunn. Mens det i tidligere perioder var vanlig å forstå ungdomstiden som en overgangsfase i den forstand at livsløpet er en lineær prosess, har det blitt stadig mer vanlig å forstå denne tiden i livet som faseoverganger som er mer komplekse og med stor variasjon. De unge kan for eksempel gå frem og tilbake mellom utdanning og arbeid, samboerskap og familie. Det er derfor nærliggende å tenke seg at de unges identitetsprosjekt kan ha et annet innhold i dagens samfunn, enn for eksempel det som var vanlig i det førindustrielle samfunnet.

Det har vært mye empirisk forskning på hvordan folk beskriver eller definerer seg selv. Resultatene viser at hvem en anser seg for å være, ofte avhenger av ens sosiale posisjon (Collins 1988). Dessuten ser det ut til å være slik at mens voksne har en tendens til å identifisere seg med sitt yrke (spesielt blant dem som har høyere status-yrker), går barn gjennom ulike trinn i forhold til selvidentifikasjon. I det senmoderne samfunnet er utvalget identifikasjonskategorier mange. Dette innebærer at identitetsdanningen preges av kontinuerlig selvrefleksjon og eksperimentering (Giddens 1991).

Det er en grunnleggende tanke innen sosiologien at vår identitet er et sosialt produkt. Et eksempel er Cooleys sosiale modell som ble kalt "the looking-glass self" (Collins 1988). Her tenker man seg at mennesker betrakter seg selv utenfra, som i et speil. Man ser i speilet for å se hvordan *andre* ser på en. Likevel er ikke bildet som fremtrer et vanlig speilbilde med refleksjon fordi man *fortolker* det man ser i speilet. Dette er for Cooley en illustrasjon på at individers bedømmelse av seg selv henger sammen med gruppens bedømmelse av dem. Et eksempel er hvordan studenter rangerer seg selv og hverandre i forhold til intelligens, fysisk attraksjon og selvfølelse. Det er imidlertid viktig å understreke at det som betyr noe for selvfølelsen er hvordan en tror en blir sett på av andre grupper *som har høy verdi* for en selv (Rosenberg 1981 i Collins 1988). Dette kan gi ansporing til et strukturelt press der individer har en tendens til å beskytte sin selvtilit og derfor søke likesinnede grupper. Dette kan i sin tur bidra til å opprettholde segregeringen i samfunnet (ibid).

Også Mead tar utgangspunkt i at selvet dannes i samhandling med andre¹ En persons identitet er med andre ord avhengig av de andre menneskene i omgivelsene. Det er hvordan vi oppfatter hverandre og fortolker hverandre som danner grunnlaget for identitetsdannelse, og med en slik forståelse blir ikke menneskers identitet statisk, men forandres hele tiden alt etter som situasjonen forandres eller defineres på en annen måte (Levin og Trost 1996). Dette

¹ Mead kan sies å ha videreutviklet Cooleys tanke om å se oss selv gjennom andre (Collins 1988). Men i stedet for "the looking glass self" bruker Mead begrepet "role-taking." I dette perspektivet blir individet mer aktivt. Gjennom å ta andres roller kan vi innta andres holdninger til oss selv. Dette kan igjen bidra til at vi skaper og omformer oss selv. Det selvet som utspiller seg ved å kikke i speilet, er det som Mead har kalt for "meg'et" – det vil si selvet sett fra andres perspektiv. "Jeg'et", på den andre siden, er for Mead den aktive agenten, som er i stand til å reflektere over verden, og over seg selv. I det man internaliserer sosiale normer i samhandlingen med andre vil "meg'et" ubevisst bidra til å korrigere "jeg'et". De sosiale normene kan på den måten forstås som produktet av individets oppfattelse av andres reaksjoner på egen atferd. Mead omtaler avsenderne av de sosiale reaksjonene som "de generaliserte andre."

betyr at identitet for Mead alltid er sosialt betinget – de andre finnes der enten konkret eller imaginært. Videre innebærer dette at identiteten er en del av personens medlemskap i en eller flere sosiale grupper.

Alle mennesker inngår i ulike sosiale grupper, som familie, arbeidsplass, venneflokk eller skoleklasse. Disse gruppene er, i tråd med Meads teorier, av betydning for hvordan vi forstår oss selv og andre. Ofte kjennetegnes sosiale grupper ved at det er et fysisk nærvær mellom mennesker og at det kan identifiseres felles holdninger og verdier. Disse holdningene er dannet innenfor gruppen, medlemmene er på en eller annen måte avhengig av hverandre og har utviklet felles interesser og identitet. I gruppen vet man hva som er riktig og galt, hva som er fint og stygt osv. Denne virkelighetsforståelsen har ikke bare en funksjon i forhold til gruppen innad, men også i forhold til verden utenfor gruppen. Heggen (2004:126) skriver at *”det kan brukes til å beskytte oss mot de andre - for eksempel de som truer oss gjennom helt andre oppfatninger av hva som er som er rett, sant eller pent – våre fiender eller de fremmede, de vi ikke ennå kan plassere i forhold til våre oppfatninger eller krav.”* Gruppen kan på den måten brukes til å sanksjonere eller marginalisere personer som befinner seg i lokalsamfunnet og som ikke passer inn i gruppen.

Viktige sosiale grupper for ungdommer er familie, skole, vennegrupper og interessegrupper (for eksempel idrettsmiljøer). I sosiologien har en vært opptatt av å se på hvordan individer er innehavere av roller på disse sosiale arenaene. Noen roller kan man identifisere seg mer med enn andre, og av og til er det slik at sosiale forhold tvinger et individ til å identifisere seg med en gitt rolle, jfr Beckers stempelingsteori (se 2.1.). Det kan for eksempel være en person som er stigmatisert ved et handicap, som kriminell, som skoleskulker, som rusmisbruker eller som arbeidsledig og som finner det vanskelig å få andre mennesker til å behandle ham eller henne på noen annen måte enn i den rollen.

I dette prosjektet har vi stilt informantene spørsmål om hendelser og erfaringer fra barndom og tidlig ungdomstid. Det har gitt oss en mulighet til å få informasjon om hvordan disse ungdommene har beveget seg mellom ulike vennegrupper og miljøer, eller hvordan de i perioder kanskje har strevd med å bli integrert overhodet. Dette kan gi oss et bilde av informantenes sosiale arenaer og bidra til en forståelse av de sosiale relasjonene de inngår i – hvordan disse relasjonene har vært og endret seg over tid. De gruppene som informantene har vært eller er en del av kan således være et viktig bidrag til å forstå deres utvikling av identitet, og i neste omgang hva som hemmer eller fremmer marginalisering.

3.3 Hvilken betydning har familien?

De aller fleste barn og unge i dag vokser opp i det sosiale systemet som kalles familie. Familier kan ses på som et sett av relasjoner mellom mennesker, for eksempel foreldre, foreldre og barn og søskenrelasjoner. I følge Moxnes (1990) er familien både en institusjon og en ideologi. Familien som *institusjon* består av ideer eller regler om hvordan familier skal dannes og opprettholdes og om hvordan arbeidsoppgaver skal fordeles mellom familie og det øvrige samfunn og innad i familien. Ideene blir omsatt til praksis i familien, og ved å studere familiemedlemmers atferd eller spørre dem om hva en familie er, kan vi få tak i de ideene som utgjør familien som institusjon.

Når familien som institusjon defineres som et sett av ideer om hvordan familien bør være, mener Moxnes at familien også kan være *ideologi*. Et familieideal som familieforskere ofte refererer til er 40,50 og 60-tallets kjernefamilie med mor, far og barn, hvor far stod for forsørgelsen og mor for omsorgen av barna. Strukturfunksjonalister som Talcott Parsons mente at kjernefamilien, med foreldres komplementære roller, var den høyt spesialiserte familietype som var perfekt tilpasset det industrialiserte kapitalistiske samfunn (Moxnes 1990). Ideologien kommer til syne ved at en slik familietype gjøres til noe naturlig, ideelt og nødvendig.

Familien som institusjon og ideal er ikke statisk. Endringer i familier og i samfunnet for øvrig har ført til nye ideer om hva en familie er og bør være. Kjernefamilien er fortsatt forholdsvis utbredt i Norge, selv om den har en annen form enn den hadde for noen tiår siden. Samtidig har nye familietyper kommet til, og samboerfamilier, aleneforeldrefamilier og tokjernefamilier er begreper som for lengst har festet seg i språket vårt.

Med stadig nye familiekonstellasjoner har det også kommet nye problemstillinger og utfordringer. Den økende forekomsten av samlivsbrudd har for eksempel bidradd til at foreldre må ta stilling til spørsmål om barnets bosted og samværsordninger, de må forholde seg til økonomi og forsørgelse på en annen måte enn før. Mange barn og unge går gjennom flere faser i barndommen med store forandringer, og de må forvente å ha hjemmet sitt i mer enn ett hushold.

Når familien beskrives som en institusjon eller en ideologi kan det lett bli slik at familiens sosiale system oppfattes som enhetlig, harmonisk og vel fungerende. Imidlertid er det slik at familierelasjoner også kan være preget av konflikter, vold, rusmisbruk, seksuelt misbruk av barn eller liknende. Giddens har beskrevet dette som "the dark side of the family" (Giddens

1989) og understreket at hjemmet er det farligste stedet i det moderne samfunn på grunn av utbredelsen av slik destruktiv atferd der.

Det er åpenbart at familiebakgrunn spiller en meget viktig rolle for hvordan mennesker håndterer livet sitt. Familien er de fleste tilfeller barnets ”signifikante andre” (jfr Mead) og står for primærsosialiseringen der barnet lærer å se seg selv som en del av et fellesskap med de til enhver tid gjeldende normer og forventninger.

Vi vet etter hvert ganske mye om hva som er viktige funksjoner i familien for at barn skal få et godt grunnlag for en positiv utvikling. I boken *Barndommen varer i generasjoner* nevner Kari Killen (2000) spesielt omsorgspersoners evne til å se barnet som det er, evne til å engasjere seg positivt følelsesmessig i barnet, evne til empati med barnet og evne til å ha realistiske forventninger til barnets mestring. Sosialisering er en viktig funksjon i familien. Gjennom sosialiseringen tar barnet opp i seg de holdninger, verdier, ferdigheter og kunnskaper som formidles av de signifikante andre.

Flere teoretikere har pekt på hvordan barn ”arver” sine foreldres holdninger og verdier. Bourdieu og Passeron (1990) omtaler disse holdningene og verdiene som ulike former for kapital - økonomisk, kulturell og sosial – som overføres fra en generasjon til den neste. Deres analyser har blitt stående som et viktig bidrag for å forstå det fenomenet som innenfor sosiologien ofte omtales som ”sosial arv” eller ”sosial reproduksjon”. Hernes (1975) har gjort en tilsvarende analyse av norske forhold der han hovedsakelig ser på hvordan sosiale problemer går i arv. Hans hovedfunn er at barn som vokser opp i familier med store belastninger har en større tilbøyelighet til selv å få slike belastninger i voksen alder. Tilsvarende har barn som vokser opp i såkalt ressurssterke hjem, med tanke på foreldrenes utdanningsnivå, yrke og inntekt, en større tilbøyelighet til å bli ressurssterke selv. Hernes’ analyse er det funnet belegg for i en rekke empiriske undersøkelser gjennom tidene. Med få unntak, blant annet de såkalte ”løvetannbarna”, er hovedtendensen klar: barn arver sine foreldres ressurser på godt og vondt. Sannsynligheten er derfor stor for at barn i det Giddens (1991) omtaler som ”dysfunksjonelle” familier har større utfordringer enn barn som vokser opp i mer velfungerende hjem.

Familiebakgrunn er en viktig variabel i de fleste undersøkelser om barn og unge, og det gjelder også denne. Vi har vært opptatt av å se på sammenhengene mellom forhold i informantenes familiebakgrunn og informantenes nåværende situasjon.

3.4 Ungdommene og samfunnet

Det finnes flere overbyggende samfunnsteorier som griper endring og variasjon av familie, barndom og ungdomstid, blant annet representert ved Giddens og Beck. I dette kapitlet vil vi peke på noen tendenser i samfunnsutviklingen som er av betydning for å forstå hvilken kontekst dagens ungdom befinner seg i.

Dagens samfunn betegnes av noen sosiologer som et "risikosamfunn". Overgang fra industrisamfunnet til en ny modernitet har i følge Giddens (1997) medført såkalte "disembedding mechanisms" eller *utleiringsmekanismer* som innebærer en svekkelse eller oppløsning av tidligere sterke strukturer (for eksempel i lokalsamfunnet). Samfunnet har gått fra en lokalt utviklet forståelse av kunnskap (hvor tradisjonen var viktig) til en mer allmenn og ikke stedforankret ekspertise. Det såkalte *ekspertsystemet* har vokst frem, og siden ekspertene kan være uenige og gi oss til dels motstridende svar, vil det alltid følge en viss risiko med ekspertsystemene. For at et slikt samfunn skal fungere, må individene ha en viss grad av tillit til at disse ekspertsystemene skal fungere. Samtidig utvikles det en refleksivitet. Det finnes mange konkurrerende alternativer eller valgmuligheter, og individene må tenke gjennom sine egne posisjoner og konsekvenser av sine valg. I følge Heggen (2004) handler dette om å identifisere seg selv. Det vil si at det handler om identitet.

Giddens hevder at en del av forklaringen på hvordan mennesker mestrer dette risikosamfunnet, finnes i barndomserfaringene. Foreldre skaper en følelse av tillit hos sine barn som utgjør fundamentet for barnets identitetsfølelse (Giddens 1997). Han legger således stor vekt på foreldrenes og familiens betydning for å skape en trygg relasjon mellom dem og barnet (ontologisk trygghet). Det legges på den måten et psykologisk grunnlag for at individer kan gå inn i nye og ukjente situasjoner med en tillit til omgivelsene og en evne til å takle nye utfordringer (Heggen 2004). Når barn eller ungdom møter vanskelig øyeblikk i livet, for eksempel når barn eller ungdom må bytte skole eller opplever samlivsbrudd blant foreldre eller når et familiemedlem dør, så vil det trygge barnet være mer robust enn et barn som ikke har fått den samme ontologiske tryggheten (Heggen 2004).

Når familie tappes for funksjon og mening, kan ikke familien lenger gi svar på hvem de er. I følge Ulrich Beck (1992) er *individualisering* kommet i forgrunnen. Individene må både være forfattere av eget liv, og skape en egen individuell identitet. Heggen (2004) tolker både Giddens og Beck slik at den nye moderniteten representerer et samfunn hvor for eksempel sosial posisjon

og stedstilknytning er uten betydning for individets handlinger og identitetsdanning. Det gjelder også for de unge. Det ligger et press på ungdom til å se konsekvenser av sine handlinger i forhold til *kvalifisering*. Økende valgmuligheter fører også til økende risiko for å velge feil. Det blir dermed mer og mer avgjørende å velge rett, både i forhold til skole, utdanning, venner og fritidsaktiviteter. Hvilke forutsetninger man har for å velge rett har blant annet sammenheng med familiebakgrunn.

Heggen (2004) har stilt spørsmål ved om tolkningen av konsekvensene av overgangen fra industrisamfunnet til det senmoderne samfunnet hos Giddens og Beck er for absolutt. Han antyder at vi kanskje heller bør se utviklingen som grader av endring og at vi sannsynligvis befinner oss i en overgangsfase mellom det nye og det gamle. Heggen mener at vi kan finne lokale variasjoner og nyanser i ulike typer lokalmiljø, men samtidig understreker han at tendensen går i den retningen Giddens og Beck beskriver. I følge Berger og Luckmann (1966) vil spesifikke historiske strukturer (for eksempel i et lokalsamfunn) fremkalle *identitetstyper* som kan gjenkjennes i individuelle tilfeller. Dette blir spesielt synlig for mennesker når de reiser fra sitt lokalmiljø for å oppsøke andre og fremmede steder. Også Wenger (1998) tar til orde for at identitet blant annet skapes i individenes lokalmiljø. Wenger mener at vi definerer oss selv gjennom det kjente og det ukjente. I lokalmiljøet utvikles en lokal kunnskap og forståelse for handling og interaksjon. Vi utvikler bestemte forventninger om hvordan vi skal samhandle, hvordan vi skal behandle hverandre og hvordan vi skal jobbe sammen. Det foregår en læringsprosess. I likhet med Berger og Luckmann, anser også Wenger at identiteten som er skapt i lokalmiljøet kommer klarest frem når mennesker beveger seg på ukjente territorier hvor man tenker og gjør ting på andre måter. Identitet skapes i følge Wenger dermed også gjennom at vi konfronteres med det ukjente (Wenger 1998:153).

Gjennom våre intervjuer har vi forsøkt å kartlegge hva slags lokalsamfunn informantene vokste opp i. Vi har fått deres beskrivelser og vurderinger av hvordan oppveksten på deres hjemsted(er) har vært, og vi har spurt dem om hvordan det var å flytte fra ett lokalmiljø til et annet. Kan vi si noe om at stedstilknytning ser ut til å ha hatt en betydning for informantenes identitetsdanning (jf Mydland og Jentoft 2006)? Eller har denne identitetsdannelsen foregått uavhengig av lokalmiljøet? I analysen vil vi komme inn på disse spørsmålene i håp om at det vil gi oss en bedre forståelse av selve marginaliseringen.

3.5 Sosial bakgrunn og skoleprestasjoner

Likhetsprinsippet står sterkt i Norge, og er også slått fast gjennom målsetningen om ”lik rett til utdanning.” Likhet i skolen begrunnes ut fra flere forhold (Føllesdal 1999). I følge Ottosen (2006) er det *sjanselikheten* som er det avgjørende. Likhetsargumentene dreier seg om likeverdighet, og likeverdighet krever at individene er sikret like muligheter, uavhengig av forutsetninger.

I Norge, som i de fleste andre land, er det imidlertid slik at sosial bakgrunn virker inn på skoleprestasjoner og rekruttering til høyere utdanning. Til tross for en klar politisk målsetning om å redusere betydningen av sosial bakgrunn (og dermed klassesdimensjonen) og fremme likhet i befolkningen, viser forskning (Aamodt 1982, Hansen 1999) at denne skjeve rekrutteringen har vist seg å være stabil. Langt flere tar høyere utdanning nå enn tidligere, men utdanningssystemet ser ut til å opprettholde ulikhet i forhold til sosial bakgrunn. Dette viser at elevenes muligheter ikke er likt fordelt, men tvert i mot systematisk ulikt fordelt (Ottosen 2006), noe vi finner igjen hos Bourdieu og Passeron (1990) og Hernes (1975). Flere nyere empiriske undersøkelser peker i samme retning. Det synes å være en klar sammenheng mellom foreldres utdanningsnivå og inntekt, og barnas skoleprestasjoner og sannsynligheten for bortvalg på videregående skole (Markussen et al 2008; Hægeland et al. 2005). Også foreldrenes samlivsform synes å ha betydning for skoleprestasjoner (Amato 2001; Nergård 2005).

Vi vil her se nærmere på de forklaringsmodellene som norske forskere har benyttet seg av for å forstå skolens reproduksjon av ulikhet. Marianne Nordli Hansen (1986) har tatt for seg de viktigste norske bidragene, og knyttet dem opp til Raymond Boudons drøftelse av verditeori, kulturteori og sosial posisjonsteori som forklaring.

I *verditeorien* legges det vekt på betydningen av normer og verdier for utdanningsatferd. I slike forklaringer antar man at mennesker fra lavere lag tillegger utdanning mindre verdi enn mennesker fra høyere sosiale lag. Det gir seg to viktige utslag. For det første vil ungdom fra lavere sosiale lag i mindre grad velge videregående utdanning og høyere utdanning enn ungdom fra høyere sosiale lag. For det andre vil barn og ungdom fra lavere sosiale lag oppnå dårligere skoleprestasjoner enn barn og ungdom fra høyere sosiale lag.

Kulturteorien kjennetegnes ved at forklaringene først og fremst retter seg mot sosiale prestasjonsforskjeller. Prestasjonsforskjeller betraktes som årsak

til rekrutteringsforskjeller. Hansen mener at det er rimelig å foreta en todeling av kulturteorien i Norge. Hun oppfatter Hernes og Knudsen som ledende representanter for den ene retningen, mens Anton Hoem som en representant for den andre.

Hernes og Knudsen befinner seg innenfor en teoretisk retning hvor sosiale utdanningsforskjeller forklares ved "kulturell deprivasjon" eller "ressurs-svakhet." Sosialisering i tidlig alder vil gi barn ulik mengde intellektuell ballast. Barn fra familier med lite intellektuelle ressurser vil derfor tape i skolesystemet. Selv om skolen tar mål av seg å behandle alle likt, vil dette ikke kunne svekke ulikhetene. Tvert i mot vil lik behandling av elever som er forskjellige i utgangspunktet, føre til at ulikhetene øker i løpet av skoletiden.

Hoem er i følge Hansen mer opptatt av eksistensen av kulturelle forskjeller enn at ulike miljøer har ulike muligheter til intellektuell stimulans. Hoem hevder at skolen formidler en dominerende kultur som man må være sosialisert inn i for å kunne lykkes innenfor. De som befinner seg fjernt fra denne kulturen, vil kunne oppleve skolen som formålsløs og fremmed. Poenget er her at skolen fungerer forskjellig i forhold til ulike elevgrupper, slik at elever fra lavere sosiale lag ikke føler seg hjemme i skolen.

Kulturteorien har blant mange blitt kalt for "bokhylleteorien." Uttrykket bygger på tanken om at det i hjem fra høyere sosiale lag finnes flere bokhyller som er fylt opp av bøker, og at foreldrene overfører sine boklige interesser til sine barn. Barna vil således sosialiseres inn i en kultur som de også vil møte igjen når de begynner på skolen.

Den siste teorien, som kalles *sosial posisjonsteorien*, er den som har fått størst støtte. I denne teorien er det to elementer som er sentrale. For det første forklaringen av individuelle valgforskjeller, og for det andre hvorfor effektene av disse valgforskjellene er så betydningsfulle. Boudon mener at dette dreier seg om sosial posisjonering. Når Boudon skal forklare de individuelle valgforskjellene, konstruerer han en modell av utdanningsvalg. Her betraktes familien som den enhet der valg foretas. Valgmodellen tar utgangspunkt i begrepene kostnader og gevinster. Det kan være flere typer, men Boudon trekker frem økonomiske og sosiale kostnader og gevinster. Han antar da at disse varierer etter sosial bakgrunn. Det betyr at de valg som synes hensiktsmessig i en familie som kommer fra et sosialt lag, ikke ses som hensiktsmessig for en familie i et annet sosialt lag. For en ungdom fra et høyt sosialt lag vil det å ikke velge videre utdanning kunne bety en sosial degradering fordi mennesker i hennes miljø og familie stort sett har høyere utdanning. For en ungdom fra lavere sosialt lag vil et valg om ikke å ta høyere utdanning ikke nødvendigvis bety noen tilsvarende degradering fordi mennes-

ker i hans miljø eller familie ikke har tatt høyere utdanning. Tvert i mot kan det for denne ungdommen bety en kostnad, da han må forlate sitt miljø og sine venner for å gå videre på skole. Ungdommene i disse familiene vil altså kunne ha helt like skoleprestasjoner, men likevel få veldig forskjellig utdanning.

Det andre viktige punktet i sosial posisjon-teorien er at utdanningsvalg også handler om *prosess*. Effektene av forskjellige valg blir så store fordi de gjentas gang på gang gjennom en utdanningskarriere. De sosiale forskjellene trenger ikke være så store når man fokuserer på forskjeller i ett valg, men for en som har valgt en akademisk karriere har det blitt foretatt mange valg.

I denne rapporten vil vi se på hvordan ungdommene beskriver og vurderer sitt møte med skolen og i hvilken grad marginaliseringen kan forstås som uttrykk for skolens reproduksjon av ulikhet. Det vil i den sammenheng være nærliggende å vurdere disse tre teoriene nærmere.

De teoriene og forklaringsmodellene vi har presentert i denne delen av rapporten utgjør til sammen et bakteppe som bidrar til en bredere forståelse av målgruppen for studien. Disse perspektivene vil vi trekke veksler på i de neste delene av rapporten, der vi går inn i datamaterialet.

4 Ungdommen sett med andres øyne

4.1 De profesjonelle hjelperne: Metode

Vi har valgt informanter som har en bred kontaktflate overfor ungdommer, og særlig ungdommer som har problemer i forhold til utdannings- og arbeidsmarkedet. Personene er til dels funnet ved at Agderforskning har brukt sitt kontaktnett fra tidligere forskningsoppdrag, styringsgrupper og lignende, dels har disse kontaktpersonene vist oss videre til andre og antakelig mer egnete informanter.

Totalt er seks personer intervjuet av den ene av oss. Tre av informantene er knyttet til instanser i Kristiansand, tre er knyttet til tre forskjellige kommuner i Kristiansands omegn. To informanter er knyttet til NAV og underavdelinger av denne etaten, en er i en kommunal stilling knyttet til ungdomskontakt, en er i Politiets forebyggende enhet, en er ansatt som sosiallærer i videregå-

ende skole og en er ansatt i barnevernet. Felles for nesten alle er lang fartstid i en eller flere stillinger som har gitt hyppig kontakt med utsatt ungdom.

Med unntak av én informant er alle intervjuet på sin arbeidsplass, den siste ble intervjuet i Agderforskningens lokaler. Intervjuene har vart fra en drøy time opp til nær to og en halv time. Det er ført notater fra intervjuene, det har ikke vært brukt lydbånd. Intervjuene har vært halvstrukturerte, basert på en intervjuguide. Guiden har fungert mest som en sjekkliste på hva vi skulle komme gjennom. Vår tilnærming er svært eksplorerende, derfor har det i liten grad blitt gjort forsøk på å avbryte eller skifte spor på informanter som beveget seg mer eller mindre utenfor det vi hadde bestemt oss for å ta opp. Muligens kunne deres interessefelter være like interessante som våre.

4.2 De profesjonelle hjelpernes erfaringer

Hadde vi fulgt intervjuguiden stramt, hadde vi snakket om ungdommenes bakgrunn først. Det gjorde vi ikke, og det interessante var at når informantene fikk begynne samtalen, begynte de å snakke mye om de tiltakene som fantes for ungdom i en utsatt posisjon. I og for seg er dette naturlig, det er dette mange av informantene jobber med. Men samtidig er dette interessant når vi siden skal se at informasjonen om tiltakene er vesentlig mer presis og omfattende enn hva informantene gjennomgående forteller om ungdommenes bakgrunn, deres sosialiseringarenaer osv.

Ungdom som kommer i mer eller mindre alvorlig trøbbel har mange etater og personer som kan stille opp for dem. Mange av disse tiltakene er lavterskeltilbud, der det nærmest bare er å banke på døren. Barnevernet har ansvarsgrupper, politiet har kjernegrupper og ungdomskontrakter. Kjernegruppene, som vi skal se omtale seinere, er for øvrig en "Vennesla-modell" som nå blir innført i stadig flere kommuner (Vennesla kommune 2007).. I Mandal har man jobbet lenge med nettverksbasert intervensjon, der man trekker veksler på hele det sosiale og profesjonelle nettverket rundt ungdommen.

Individet i fokus

En viktig fellesnevner ved tiltakene er at det er individet med problemer som er i fokus og som det skal gjøres noe med. Man tar utgangspunkt i vedkommendes problemer, enten de er formulert av ungdommen eller omgivelsene. I neste omgang kan det tidvis skje noe i familien, på skolen osv. Men utgangspunktet er altså (den problematiske) ungdommen.

Veldig mange av tiltakene, slik de presenteres av våre informanter, krever en eller annen form for verbal kommunikasjonskompetanse. Det skal *snakkes* om problemene. Dette kan være et betydelig problem for en del av dem som nettopp har problemer fordi de ikke fungerer i en verbalt krevende kultur. Innvandrerungdom med problemer har vanskelig for å tilpasse seg denne norske "pratsomheten" (Carlsson 2006). På den annen side kan tiltaket gi dem økt evne til å formulere seg på en måte som styrker deres posisjon i kulturen.

Symptomatisk er det at en av informantene legger vekt på at deres rolle primært er å være koblere og veiledere i floraen av tiltak. De er med på å skreddersy en pakke særlig tilpasset den enkelte ungdommens problemer. Og mange ungdommers problemer beskrives slik:

"Det mest typiske er vansker med å forholde seg til systemet; finne fram, uttrykke behovene sine. Problemer med å forholde seg til avtaler, møter, med å forstå hva som foregår på møter, står i brever osv. Mange ulike grunner til det."

Det kan se ut som om det har vært et linjeskifte i tilnærmingen til ungdommen – fra primærforebygging til sekundærforebygging. En av informantene fortalte om hvordan alt tidligere handlet om brede kampanjer for å få ungdom generelt til å ikke bli rusmisbrukere, voldelige osv, men heller begynne med noe fornuftig. Det ble opprettet øvingslokaler for rockeband av ymse kaliber, fritidsklubber osv. Nå handler alt om å finne de ungdommene som strever og så se hva som kan avhjelpes.

Stigmatiserende?

Det må umiddelbart sies at mange av tiltakene legger vekt på å ha ungdommen og vedkommendes problemer og problemdefinisjon i fokus. Ungdommene oppsøker tiltakene selv. Noen av instansene legger vekt på at de finnes i en setting hvor all mulig slags ungdom kommer innom, med og uten sosiale problemer.

Men i enkelte tilfeller blir man slått av hvor overveldende tiltakene må virke for ungdommen. Informantene fra politiet i Kristiansand og Vennesla vgs forteller for eksempel om et tiltak de kaller "kjernegrupper". De møtes på skolen, og utgangspunktet er en ungdom som er kommet i en problematisk posisjon på ett eller annet vis ("*som det er noe krøll med*"). Gruppen består av ungdommen selv, hans/hennes verge eller foreldre, og et utvalg profesjonelle hjelpere som en politimann/kvinne, helsesøster, fritidsetaten, sosiallæ-

rer/rådgiver og av og til ungdomsetaten og barnevernet. Man kan stille spørsmål ved hvordan en slik mobilisering virker på ungdommen.

En av dem som er primus motor for tiltaket med kjernegrupper inngår i gruppen av ressursinformanter. Hun kjente seg ikke igjen i vår bekymring for at ungdommen skulle oppleve dette som stigmatiserende:

”Nei, parolen er samarbeid. Etter møtene har vi sagt om enkelte av ungdommene: Aldri sett dem mer avslappet og velformulert. Vi er veldig opptatt av at fokuset er på den unge. Det skal være en god, positiv stemning, noe å bite i. Vi er på tilbudssiden: er det noe spesielt du har lyst på? Vi er løsningsorientert, terper ikke på forhistorien, alle rundt bordet vet det allikevel. Dumt å diskutere forhistorien, setter lett i gang en krangel mellom unge og foresatte. Det hjelper ikke å snakke om alt det gale, vi ser framover, mot løsninger.”

Som et alternativ til stigmatisering kan gruppene forstås dit hen at ungdommenes problemer endelig blir tatt på alvor. En mer folkelig reaksjon på intervensjonen og det å være på tilbudssiden, kan være at man ”syr puter under ermene på de unge”, ikke krever noe av dem osv. Å gi tilbud til de unge kan imidlertid også forstås som en kompensasjon: Ungdommen har trøbbel fordi han eller hun har hatt en oppvekst som ikke holder mål, dermed er det rimelig at de blir kompensert med noen tilbud utover det helt vanlige. Det neste spørsmålet blir så om denne kompensasjonen faktisk hjelper ungdommen videre i sitt prosjekt med å komme inn i voksenverdenen gjennom utdanning, familie og arbeid.

Den betalte familie

En av informantene svarer slik når han blir spurt om hva det er som virkelig nytter, og svaret er kontant: Relasjoner! Ungdommene trenger å få relasjoner som de har tillit til. På mange måter ser det ut som om mange av tiltakene tar sikte på å kompensere i situasjoner der foreldrene normalt skulle vært de aktive. Det aller mest typiske er politiets ”mentor”-prosjekt (Carlsson 2006):

Utgangspunktet var en gruppe innvandrerungdommer som begikk alvorlig vold mot andre ungdommer og sågar brukte alvorlige trusler mot politiet, som igjen følte seg alvorlig truet. Vold og trusler om vold var hovedingrediensene. Tiltaket var å koble guttene til tøffe, voksne menn i innvandremiljøet. Noen av dem var muskelbunter som tok med guttene på helsestudio. Flere av dem jobbet som dørvakter i Kristiansands uteliv, og hadde dermed god oversikt over hva som skjedde på byen. Mentorene ble ledet av en som kalte seg ”mentor-mor”. I sum var dette et nærmest døgnnet-rundt-tiltak. Mentore-

ne og mor var til stede for sønnene/guttene bare de meldte seg på mobiltelefonen.

Det kan være interessant i en annen sammenheng å se nærmere på dette relasjonsfenomenet. Er det mange ungdommer som mangler foreldre som kan veilede dem inn i den moderne og sosialt krevende verdenen? Er dette et spesielt stort problem i Agder? Er det typisk at enkelte innvandrere, med utgangspunkt i en kanskje svært umoderne kultur, får tydelige problemer der vanlig Agderungdom sliter litt mindre?

”Sosialt søppel og sosial dynamitt”

Disse kyniske beskrivelsene er hentet fra en amerikansk kriminolog (Spitzer 1975) og er produktet av en funksjonalistisk og marxistisk-inspirert analyse av kapitalismens problemgrupper. På den ene siden har man utagerende, protesterende grupper a la Blitz eller de voldelige innvandreguttene i Kristiansand. Altså dynamitten. På den andre siden har man mer stillferdige grupper som skaper problemer først og fremst fordi de ikke er produktive, men avhengige av velferdsstatens støttesystemer. Altså søppelet.

Kan det være slik at det kommer flest tiltak på banen når man har med dynamitten å gjøre? Er det dette vi ser et utslag av i det nevnte mentorprosjektet? Eller er vi i en situasjon der de uproduktive blir oppfattet som en like betydelig trussel? Vi har et arbeidsmarked som roper etter arbeidskraft, da kan ikke presumptivt arbeidsfør ungdom sitte hjemme og deppe. Det er mulig – i et lite humanistisk perspektiv – å tolke fokuseringen på de unges helse og bruk av sosiale ytelser på denne måten. Det blir interessant om den varslede økonomiske nedgangstiden vil gi en annen fokusering på ungdom og ungdomsproblemer.

De enslige mødre

Vi har skrevet mye og først om tiltak. Det er ikke tilfeldig. Det er dem alle snakker mest om. Når vi begynner å spørre ut om ungdommens sosioøkonomiske bakgrunn blir det vanskeligere å få umiddelbare og presise svar og det blir tilløp til usikkerhet. Flere av respondentene jobber i veldig indvidorienterte tiltak, noe som kanskje gjør at de relativt sjelden gjør mer sosiologisk orienterte refleksjoner over sine klientgrupper.

Når de blir presset til å svare noe, snakker de ofte litt unnskyldende om barna med enslige mødre. *”Det er følt å si det, men vi ser mange av dem”*. Noen snakker også om de fraværende fedrene. Flere nevner ressursvake foreldre som et problem.

Samlivsbrudd

En annen gjenganger i samtaler med ressursinformantene er ungdom som er ofre for foreldrenes samlivsbrudd. Foreldre som har masse konflikter, som ikke kan samarbeide og som glemmer ungdommen i alle sine egne problemer. Denne formen for diskontinuitet i ungdommens liv blir omtalt som en viktig årsak til deres problemer. Et viktig spørsmål som i mindre grad reises, er: Hvordan var det før samlivsbruddet? Dette er ofte et problem i både debatt og forskning om skilsmisser som problemskapere. Det påvises at barn fra oppløste familier oftere får problemer med skole, egen psykisk helse osv. Problemet er ofte at disse barna sammenliknes med hele populasjonen av barn fra familier som er intakte, og ikke med familier som for eksempel ligger i faresonen for å oppleve samlivsbrudd pga høyt konfliktnivå.

Det er tydelig at man ønsker mye av foreldrene. Hvis ikke de er kompetente blir det lite å spille på. Det er også interessant at de ungdommene vi snakket med i fokusgruppen hadde et langt mer nyansert syn på skilsmisser og tilhørende problemer enn våre vokseninformanter. Mer om dette seinere.

Sosial skjevhet

Det tar også tid å få svar når vi spør om det er sosiale skjevheter i forhold til hvilke ungdommer som får trøbbel. I flere tilfelle har vi måttet begynne å konkretisere: Hvor mange fra Gimlekollen (et av Kristiansands mest kostbare boligområder) møter du? Hvor mange fra Slettheia og Tinnheia (boligområder med høy andel blokkbebyggelse og innvandrere)? Da ser de klare mønstre.

Flere nevner to grupper: Den ene er den klassiske problemgruppen som har kommet sosialt og psykisk skjevt ut helt fra starten. Den andre gruppen kommer fra ”pene hjem”, men begynner å eksperimentere med illegale rusmidler og utagerende festing. For noen blir dette starten på noe de sliter lenge med å komme seg ut av, mens de andre kommer seg fortere ut av denne livsstilen. Vi får igjen en påminnelse om at de marginaliserte unge er en sammensatt gruppe

Narkotika

Narkotikabruk blant Kristiansand ungdom er et eget og interessant tema. Her nevnes umiddelbart byens status som havneby som årsak nummer 1. Men er det så enkelt at det bare handler om tilgjengelighet? ”Ressurs i Sentrum Kristiansand ” (RISK) samordner tjenester til rusmiddelmissbrukere (ref.) De har gjennomført hyppige spørreundersøkelser om narkotikabruk, og sporer en viss nedgang. Men undersøkelsene sliter med et betydelig frafallsproblem, noe som er alvorlig i en sammenheng der små grupper som bruker mye

rusmidler gjerne vil være de som det er vanskeligst å finne i slike undersøkelser..

Etniske minoriteter nevnes ofte av respondentene som jobber i Kristiansand. Ingen ser ut til å være veldig bekymret, men en peker på tegn til segregasjon på linje med den man ser i Oslo og Drammen. Enkelte skoler skal ha stor representasjon av innvandrere og etterkommere, mens andre er helt "hvite". Noen langtkomne rusmisbrukere har flyktningbakgrunn.

Religion? Tradisjonelle verdier?

Heller ikke her får vi så veldig mye respons, med unntak av et par av informantene. En snakker om Jehovas vitner som sterkt ekskluderende (men også inkluderende). En annen snakker om diskusjonen om overgangsboliger for straffedømte på Prestheia og Flekkerøya. Folk har aksjonert på en måte han ikke kjenner fra andre deler av landet, og kobler det til en vi/de-holdning blant religiøse.

Ellers får kirkelig ungdomsarbeid i forskjellige deler av fylket ros for å være et rusfritt alternativ.

Flere nevner det religionssociologen Pål Repstad er opptatt av: Det religiøse livet er blitt mer liberalt, det er lov å ta et glass rødvin, det er mindre pekefingermentalitet.

En snakker om frikirkenes holdning til synd og tilgivelse. Frikirken i hennes kommune har hatt en del tilfeller av utroskap og sex med unge jenter fra framtrepende menighetsmedlemmer. Dette blir imidlertid akseptert bare man i etterkant gir full bekjennelse av sine synder. Informanten reagerte både på det tilsynelatende overfladiske og lettvinne ved disse prosessene, men også hvordan disse bekjennelsene ble et problem for "syndernes" nærmeste (barn og annen familie).

Den samme respondenten snakker om problemet med at de som faller utenfor i hennes kommune ofte faller tungt og dypt. Det er nesten ingen mellomting. Selv tolker hun det som et utslag av en generell skikkelighet ("sjebelighet") i kommunen, der avvik blir så tydelige. Dette henger også sammen med at det er et mindre sted der alle kjenner alle, og der en ungdom med avvikende atferd vil ha store problemer med å finne (skikkelige) venner. Hennes observasjon om å falle dypt og fort er noe man kjenner igjen fra amerikansk litteratur om kriminalitet og andre sosiale problemer hos barn som vokser opp med konservative kristne foreldre (Currie 2004). Det er et viktig funn at en religiøs oppvekst generelt ser ut til å øke sjansen for at barna ikke

begår for eksempel kriminalitet. Men noen som vokser opp på denne måten, ser ut til å falle gjennom fort og dypt. Currie mener dette skyldes at foreldrene tolker selv mer beskjedne ungdomssynder som et tegn på at barnet er på vei mot fullstendig fortapelse. Dermed blir barna fort gitt opp og i verste fall utstøtt fra familien, for å si det nokså forenklet.

Den samme respondenten forteller også om at unge jenter i hennes kommune ofte vil ha et ideal om ikke å ha sex før ekteskapet. En jente som "tar lite vare på seg selv", dvs er sammen med mange gutter, vil aldri ha særlig sjans overfor en "ordentlig gutt". På mitt spørsmål svarte hun også at idealet om kyskhets også oftest måtte betraktes som en avspeiling av faktisk atferd. På den annen side har den aktuelle kommunen også mange unge mødre, noe som gjelder generelt for Agderfylkene. Her kan mange forklaringer tenkes, uten at vi diskuterte dette under intervjuet. Muligens er (de antatt restriktive) holdningene til abort medvirkende. Man kan også tenke seg at tradisjonelle kjønnsroller og en svak utdanningskultur gjør det mer legitimt å satse på et liv som hjemmeværende mor. Videre forteller denne respondenten om betydelige aldersforskjeller mellom unge kjærestepar. Hun kan være 14-15 år og gå på ungdomsskolen, han kan være 17-18-19 år og gå på videregående skole. En nærliggende forklaring er interessen for gutter med tilgang til bil. Det er gammeldags her, sier min informant, men det har skjedd en utvikling. Informanten forventer at mye av kjønnsrollemønsteret blir annerledes nå som en følge av at jentene dominerer innen allmennfagene på vgs.

Skolen som silingsinstans

Blant utstøtende arenaer er det vel særlig skolen som får sitt pass påskrevet av noen. Ikke fordi man ikke prøver å være inkluderende, men nærmest fordi det er skolens mandat å skille klinten fra hveten, og at vårt samfunn prioriterer boklig lærdom. Familien er også viktig for flere, som nevnt før. I Venesla kommune er utdanningsnivået særlig lavt, og overgangen mellom en kultur bygget på industriarbeid og en moderne kultur der utdanning blir premiert, ble mye diskutert når vi møtte informanten fra denne kommunen. Dette er et interessant tema på makronivå som angår mange ungdommer i Vest-Agder, og et tema som med fordel kan løftes.

Vi har gjort et lite dypdykk i statistikken for utdanningsmobilitet. SSB fører løpende statistikk over unge (20-29 år) etter hvor i landet de bodde da de var 16 år gamle. På landsbasis er nesten 29 prosent av jentene og drøyt 20 prosent av guttene i denne aldersgruppen i høyere utdanning. Blant dem som bodde i Vest-Agder da de var 16 år gamle, var 27 prosent av jentene i høyere utdanning i 20-årene, mot 20 prosent av guttene. Dette er noe under landsgjennomsnittet, noe som antakelig skyldes at jenter fra Vest-Agder i særlig

høy grad tar kortere i stedet for lengre høyere utdanning. Går vi imidlertid til den tradisjonelle industrikommunen Vennesla, som har en andel med høy utdanning i den generelle befolkningen som er ikke så veldig mye over halvparten av landsgjennomsnittet, ser vi at ungdommen i langt mer beskjeden grad er å finne på de høyere lærestedene når de er i 20-årene. Bare 20 prosent av jentene og svært lave 14 prosent av guttene følger et spor med høyere utdanning som mål. Slik kan geografisk mobilitet i stor grad sees som samvarierende med sosial mobilitet.

Mange med ADHD i Marnardal og Mandal?

Informanten i Mandal fikk en aha-opplevelse da jeg snakket om alle barna i Mandal med omegn som hadde grunn- og hjelpestønad. Hun mente det kunne skyldes et team med psykologer og pedagoger som hadde funnet svært mange barn med ADHD i distriktet. ADHD kan utløse økonomiske hjelpetiltak fordi barna sliter mye klær, glemmer mye og av og til ødelegger kostbare ting.

Den samme informanten hadde et kontroversielt, men interessant resonnement rundt dette: Symptomene på ADHD likner mye på symptomene på omsorgssvikt. Men diagnosen er mindre ubehagelig for foreldrene, og barna får medisin og blir rolige. Kan vi til en viss grad snakke om medikalisering og biologisering av psykososiale problemer? Det ville i så fall være i tråd med individualiseringen omtalt over. Også informanten fra Vennesla snakket om mange med ADHD-diagnoser i sin kommune, og uttrykte bekymring for at så mange fikk så kraftige medisiner. Hun nevnte også at det hadde vært en "epidemi" av Tourettes syndrom i samme kommune. Dette er en langt mer sjelden og mer spesifikk sykdom enn ADHD.

Livet i de små forhold

En informant snakker også om det dobbelte ved sosialt liv i små forhold. På den ene siden har man gode forutsetninger for god sosial kontroll. På den andre siden kan enkelte familier få en slags forbannelse over seg. Det er noe ved dem, noe diffust med røtter langt tilbake. Også en annen informant fra en småkommune er inne på dette.

Førstnevnte informant omtaler også trender i ungdomsproblemer. For kort tid siden var det selvskading på "annenhver" ungjente. Noen år før det var det spisevegring som var problemet. Hun omtaler også en selvmordsbølge i en av Mandals sidedaler. En annen informant nevnte at det hersket egne regler i enkelte bygdesamfunn. For eksempel kunne det være høy toleranse for

mopedkjøring i beruset tilstand, hvordan skulle ungdommen ellers komme seg hjem fra fest?

Er et problem et problem uansett hvor vi er?

Mange av de forholdene respondentene omtaler som problematiske for ungdom, er vel de samme som vi hadde fått høre om hvis vi spurte liknende fagfolk i resten av landet. Det som kunne være interessant å gå videre på i en annen sammenheng er om samme sosiale fenomen har samme valør i Agder som i resten av landet. Hva betyr det for de som er i en slik posisjon, i dette tilfellet skiller seg? Er gruppene av skilte annerledes sammensatt ettersom det er mer eller mindre vanlig å skille seg? Kan vi få plutselige utslag der Agder nærmer seg resten av landet i løpet av en kort periode? Er samlivsbrudd mer hett som tema i Agder enn andre steder? Er man mer moralsk forført over foreldrenes oppførsel i slike situasjoner? Ser man ikke i tilstrekkelig grad at barna også kan ha vært ofre for lite harmoniske samliv, neddyssete konflikter mm? Det ble mange og ubesvarte spørsmål her. Poenget er imidlertid å være tentativ i forhold til problemstillinger som kan være aktuelle ved seinere korsveier.

Oppsummering: Hvordan forklares ungdomsproblemer med voksne øyne?

Vi vil stikkordsmessig peke på noen hovedfunn. Funnene blir seinere fulgt opp i forhold til hva ungdommene selv melder:

- Familien tillegges stor betydning
- Skolen får mye av "skylda" for at ungdommen faller ut
- Det mangler ikke på tiltak, men er de helhetlige nok i forhold til ungdommens relasjoner og posisjoner overfor utdanning og arbeidsmarked
- Vi er i noen grad overrasket over hvor lite fokus det er på de krefter på makronivå som disse ungdommene forholder seg til

4.3 Marginalisert ungdom sett med øynene til ”vanlig ungdom”

Vi ønsket å intervju et mindre utvalg på inntil fem-seks ungdommer som har kommet i arbeid eller utdanning, og som i mindre grad ser ut til å stå i fare for å bli marginalisert. Tanken er å spore noen av de mekanismene som kan virke som fremmere og hemmere i forhold til unge/unge voksnes posisjonering i forhold til utdanningssystemet og arbeidsmarkedet. Informantgruppen har møttes som en fokusgruppe for å diskutere hvilket bilde de har dannet seg av marginaliseringsprosesser i sitt oppvekstmiljø. Disse informantene er i en interessant posisjon: De deler de marginaliserte ungdommenes alder og delvis oppvekstmiljø i form av skoler, barnehager og en del fritidsarenaer. Men de deler noe av forskernes distanse til problemene.

Metodisk tilnærming

Vi ønsket oss altså en gruppe på maksimum seks personer. Vi endte opp med fem. Det første rekrutteringsforsøket ble gjort gjennom henvendelser til undervisningsansvarlige på forskjellige fag på Universitetet i Agder. Disse tok opp vår oppfordring på forelesninger, og/eller de la ut vår korte prosjektbeskrivelse og invitasjon på ”Classfronter”, som er et nettbasert undervisnings- og dialogverktøy. Denne framgangsmåten ga overraskende nok bare to gruppedeltakere, selv om henvendelsen må ha nådd flere hundre studenter. Ytterligere to deltakere ble rekruttert gjennom en av ressursinformantene, mens den siste ble rekruttert gjennom den private bekjentskapskretsen til en av forskerne.

Alderen på deltakerne var på mellom 19 og 26 år, med de fleste mellom 23 og 26. To var jenter, tre gutter. Fire av de fem var i høyere utdanning, en hadde gått i fast jobb rett etter videregående utdanning. Tre studerte i Agder, de to andre var bosatt i Oslo. Tre kom fra Kristiansand, to fra en av omegnskommunene. En hadde i tillegg hatt noe av sin oppvekst i et land langt fra Norge.

Fokusgruppen varte i en time og tre kvarter. Samtalen ble ledet av Dag Ellingsen. Ann Christin Nilsen førte løpende stikkordsmessig referat, samt supplerte spørsmålsstillingen. Hele samtalen ble tatt opp på bånd og seinere transkribert. Det var laget en guide for samtalen. Guiden ble stort sett fulgt, men en del spørsmål og problemstillinger måtte omdefineres under samtalen for å gi noen respons hos ungdommen. Også her la vi vekt på at ungdommen ikke skulle oppleves som ”avsporende” hvis de avvek noe fra de temaene vi hadde lagt opp til å diskutere.

Forskerne opplevde samtalen som god og engasjerende. Alle kom til orde, noen litt mer enn andre, uten at det ga en påfallende skjevfordeling i deltakelsen. Det var forskjellige synspunkter på en del felter, men motsetningene ble taklet på tolerant vis. I etterkant er det flere av deltakerne som har gitt uttrykk for at det var ”gøy å være med”, ”lærerikt” osv.

Hva fortalte gruppedeltakerne?

De marginaliserte har rusproblemer...

Ungdommene hadde få assosiasjoner til begrepene marginalisert og marginalisering, rimelig nok når vi bruker et såpass akademisk uttrykk. Vi måtte snakke om ”utsatte” ungdommer og ungdommer som ”faller utenfor”. Det var særlig når vi snakket om rusbruk at de kjente seg igjen. Rus ”er problemskapende” og rus kan være ”alt fra hasj til sterkere ting”. En student kan drikke alkohol både to og tre ganger i løpet av en uke, og rundt to beruselser i uka var innenfor normalen. Det er først og fremst illegale rusmidler det tenkes på. En mente også at rus kunne være selvmedisinering, for å bli ”nummen” overfor omgivelsene.

...eller dårlige kamerater

Vi snakket videre om å være ”utafor”, og det blir knyttet til å være medlem av et miljø eller en gjeng som gjør de gale tingene. Man snakker om ”feil kamerater”. De som kommer fra mindre miljøer er enige om at det kan være vanskelig å komme seg ut av slike miljøer hvis man først har havnet der. I bygdene er det mye svart/hvitt- og vi/de-tenkning. En annen mener man blir ekskludert fra slike miljøer hvis man ikke gjør det som forventes, for eksempel å røyke hasj.

Lav terskel for hva det vil si å klare seg

Hva kjennetegner noen som klarer seg eller klarer seg bra spurte vi. En mente at det hadde med selvkontroll å gjøre. Noen klarer for eksempel å kombinere omfattende hasjbruk og gode skolerresultater. Det er når rusen går utover hverdagen at den blir et problem.

Alle er enige om at man ikke behøver å gjøre utdanningskarriere for å ”klare seg”. En som tar yrkesfaglig utdanning og får familie og jobb er en som klarer seg bra. Det er viktig at ”du klarer å holde på jobben din, uansett hva det er”. Flere er opptatt av at penger ikke er veien til lykke, på kjøpet følger også hard jobbing og mye gjeld.

Å søke sosialhjelp..

... kan være greit, selv om man for eksempel gjør det for å kunne vie seg kunstnerambisjonene sine. Men man må ikke holde på slik for lenge, man må på et eller annet tidspunkt skape seg et realistisk bilde av sitt kunstnerpotensiale. En som virkelig brenner for sine prosjekter vil også tåle "å stå i kassa på Rimi" noen timer hver dag.

Det å bli en samfunnsbelastning er ikke akseptert, med mindre man har konkrete problemer som gjør at man ikke kan jobbe. Her blir svak helse (dårlig rygg) nevnt som et eksempel. "Med det arbeidsmarkedet som er i dag er det ikke vanskelig å få seg jobb". Det var helt klart en oppfatning om at det fantes verdige og uverdige mottakere av sosialstøtte.

Ungdomsskolens problembefolkning

Vi ba dem tenke seg tilbake til ungdomsskolen. Hvem var det som fikk problemer der? Her varierte det en god del hvor mange "problemer" de hadde i klassene til hver gruppedeltaker, fra 5-6 og ned til ingen. Det ble lansert en hypotese om at det hadde noe å gjøre med hvor man bodde, men erfaringene som ble trukket fram ga liten støtte til denne hypotesen.

Hva drev de på med på ungdomsskolen, de som gjorde mye galt? Her var det et visst spekter fra "mye vas, forstyrning, bråk i timer, hasj og alkohol", "småstjeling og tagging" over til "vold mot klassekamerater", "seksuell trakassering av jenter, sniffing av lightergass, hele pakka". Men skulking var det lite av, det er "forholdsvis alvorlig å skulke". Dette er noe oppsiktsvekkende standpunkter; er det virkelig slik at skulking er mer alvorlig enn vold? Er det slik at skulking tolkes som et alvorlig tegn på manglende ansvarsbevissthet overfor framtiden, mens vold mer kan være et utslag av atferd i et øyeblikks affekt?

Familiebakgrunn

Visste de noe om bakgrunnen til de som hadde problemer på ungdomsskolen? Noen visste man ikke så mye om. I andre tilfeller mente man at bakgrunnen var ganske vanlig. Men noen visste om familier med foreldre med psykiske problemer, og som var lite skikket til å ta seg av barn. En kjenner noen skilsmissebarn som hadde trøbbel. Vårt spørsmål om foreldrenes sosiale bakgrunn (høy/lav utdanning) ble avvist. Det handlet mer om ambisjoner – både fra foreldrene og ungdommen selv - eller disiplin.

Hvordan har det gått med problemungdommene fra u-skolen? Gjennomgående greit virker det som. Det fortelles om en som det har gått helt galt med (havnet på kjøret i Oslo), og noen ikke så bra: "Flyttet til London og rota

med bedrifter”, ”spiseforstyrrelser og innleggelse” og ”stakk ned en fyr med kniv”. Ellers kjenner de ikke til at noen har havnet i spesielt problematiske liv.

Færre problemer på videregående

Den av informantene som har gått på yrkesfag kan fortelle om ”ville” tilstander på videregående skole – ”første året var et helvete”. Ellers ser det ut til å roe seg på dette alderstrinnet. Det forekommer absolutt rus, men det blir håndtert på noe mer kontrollert vis. Disse opplysningene kan tolkes på flere vis. Fra en modningshypotese kan man tenke seg at problemene roer seg når første del av puberteten er tilbakelagt. Fra en eksklusjonshypotese kan man anta at de marginaliserte, ”bråkete” ungdommene er de som dropper ut at videregående skole. Dermed blir det fred og ro blant de mer skoleorienterte som er igjen. Hvis det siste er tilfelle, vil mange av de marginaliserte ungdommene tilbringe hverdagen utenfor den arenaen der deres jevnaldrende er. Utenforlivet kan tilbringes i alternative ”subkulturer” eller i en mer eller mindre grad av sosial isolasjon.

Skilsmisser kan gå bra og være bra

Våre ressursinformanter snakker ofte om skilsmisser og enslige mødre som en viktig del av ungdommenes problembilde. Fokusgruppas informanter er mye mer nyanserte her. For det første er det avgjørende at foreldrene takler skilsmissen på ok vis, da behøver ikke barna lide. For det andre kan oppvekst med kranglende foreldre være verre enn skilsmisse. ”Kan ofte by på større problemer hvis foreldrene holder sammen for barnets skyld”.

Livet i de små forhold

Enighet om at både Mandal og Kristiansand kan bli i snaueste laget hvis man har ambisjoner utover det helt A4. Men noen veldig negativ skildring av hjembyene vil de ikke være med på. De liker heller ikke uttrykket ”urban”, mener det er negativt ladet. Det blir for fancy (aner vi et innslag av Jante her?)

Skjebne eller valg?

Vi spurte om det var noe man kunne gjøre for å unngå å falle utafør. Her ble det en interessant diskusjon rundt det klassiske temaet: Skjebne eller frie valg. Et tema som ikke er helt ulikt vår diskusjon av sosial arv/determinisme og resiliens tidligere. To sitater illustrerer:

”Hvis du er bevisst på hvilke valg du kan ta for å unngå å havne i den situasjonen, er sjansene langt mindre for at du havner der.”

"Tror det har mye med oppvekst å gjøre, hvordan man er blitt oppdratt og hva slags familie. Så tror jeg sånn som alkoholisme og rus har mye med gener å gjøre. Noen kan være mer utsatt, og sånn er det jo. Sosialt nettverk betyr mye, hvilken skole man går på, mye forskjellig. Tror ikke man kan si at det er så enkelt som at det er folk uten ambisjoner og intelligens som havner på feil side."

Et tredje standpunkt var at mye kom an på vaner, som man kunne stivne i.

Den kompliserte religionen

Det er allmenn enighet om at det religiøse liv og religionens innflytelse er noe helt annet nå enn for noen tiår siden. Det kommer noen sterke historier om kristen ekskludering og vi/de-tankegang. Dette er ting som skjedde for en god stund siden, men de forteller at det fremdeles er slik at de tror at de kristne lett kan se ned på de som ikke er det. De forteller også om pågående misjonering fra naboer, og at det de religiøse gjør av godt ofte kan ha en baktanke (fremme egen frelse). Men det er gjerne med kommentaren "men de gjør jo mye godt, da".

En nevner at religiøsitet kan begrense kreativiteten. Han mener også at vi/deholdningen kan forhindre fruktbart samarbeid mellom troende og ikke-troende. En annen snakker om den uheldige skyldfølelsen som religionen medfører. Det blir også snakk om religiøs fatalisme.

Flere nevner at det er tydeligere skiller i bygder og på småsteder. En sier også noe litt dulgt om utestengningen av homofile og hvor tøff den er.

Oppsummering - "utenfra" perspektivet

Gjennom intervjuene med de profesjonelle hjelperne kan vi spore noen forklaringsmodeller som vi mener er verdt nærmere ettersyn. For det første tillegges familien stor betydning. Dette samsvarer i stor grad med teorier som omhandler ungdom og marginalisering, som vist i kapittel 2. Et perspektiv vektlegger betydningen av diskontinuitet i oppveksten, mens et annet vektlegger betydningen av sosial arv. De profesjonelle hjelpernes forklaringer støtter opp om begge perspektivene; ungdommer som sliter har ofte opplevd foreldres samlivsbrudd, og de kommer fra hjem med tidvis store psykososiale belastninger. Samtidig peker de på at marginalisering også kan ramme ungdom fra "møblerte" hjem, der disse forklaringsmodellene får mindre legitimitet.

I fokusgruppen med ”vanlig” ungdom ble de samme forklaringsmodellene problematisert. I motsetning til de profesjonelle hjelperne ble ikke skilsmisse oppfattet som en utelukkende negativ opplevelse for ungdommene. De klarte heller ikke peke på klare mønstre når det gjelder overføring av holdninger og verdier mellom generasjonene. Likevel ble det hevdet at en del av de ”som sliter” kommer fra hjem der foreldrene har psykiske problemer. Familiens betydning synes imidlertid å ha noe mindre forklaringsverdi for ungdommene enn for de profesjonelle hjelperne. Dette må ses i lys av ungdommens livsfase som er preget av en orientering mer mot jevnaldrende fremfor familie.

For det andre pekes det i retning skolen når man skal forklare marginaliseringen. Noen av de profesjonelle hjelperne hevder at skolen fungerer som en siliingsinstans. Dersom det stemmer impliserer det et gitt verdisyn på hva som er ”bra”, ”funksjonelt” og ønsket – nemlig det man fremmer, mens det man ikke ønsker siles ut. Spørsmålet blir dermed hva som er ”uønsket”. Som vist i foregående kapittel handler det i stor grad om tilpasning til etablerte holdninger og verdier, eller med andre ord en kulturell tilpasning. De som faller utenfor den kulturelle normen som råder i skolen defineres som ”problemelever”, der årsaker i varierende grad får forklaringsverdi.

Ungdommene peker også på skolen, og da særlig ungdomsskolen. Det er interessant å merke seg at de mener problemene avtok på videregående. En nærliggende forklaring på det er at ”bråkmakerne” ikke gikk videre på videregående. Dette kan også være en forklaring på hvorfor ungdommene i fokusgruppen i så liten grad omgås andre ungdommer som sliter, og at de i liten grad vet hvordan det gikk med de som slet på skolen. Det kan være grunn til å undres om de som dropper ut av skolen blir en slags ”subkultur” eller restkategori som i liten grad inkluderes i samfunnslivet. (mer her...)

Et tredje funn fra intervjuene med de profesjonelle hjelperne er utfordringene knyttet til å navigere i tiltaksjungelen. Det finnes et hav av tiltak. Spørsmålet er i hvilken grad de tilbyr en helhetlig, koordinert innsats i forhold til den enkelte ungdom. Kjernegrupper er et eksempel som trekkes frem der dette gjøres, og som krever betydelig innsats fra mange impliserte. Det vil neppe være mulig å opprette kjernegrupper rundt ungdommer som ”strever”, men som (foreløpig) holder seg innenfor lovlige rammer for adferd. En av informantene peker på betydningen av relasjoner. I tråd med teorier om identitetsdanning er dette et fruktbart perspektiv. Det bør imidlertid både dreie seg om å etablere nye relasjoner og å ivareta eksisterende relasjoner. Nettopp av den grunn vil det være viktig å fokusere på ressursene i den enkelte ungdoms eksisterende nettverk, og ikke bare opprette individuelle tiltak der ungdommen trekkes ut fra en naturlig sammenheng (som klassen) og inn i

skreddersydde opplegg der hjelperne er på ”tilbudssiden”. Slike tiltak står i fare for å kun ha en kortvarig virkning. Arbeid med relasjoner innebærer i motsetning en langsiktighet der målet er å ivareta den enkeltes evne til å stå i relasjoner.

5 Med ungdommens egne ord

En sentral del av prosjektet har vært å fremskaffe informasjon fra et ”innenfra”-perspektiv. Formålet vårt har vært å få frem informantenes egne stemmer, og komme bakenfor de ”vanlige” forklaringene på hva som har bidratt til situasjonen de befinner seg i. Vi har vært opptatt av å se på hva som kan bidra som fremmere og hemmere i den sosiale integrasjonsprosessen.

I denne delen av prosjektet har vi gjennomført dybdeintervjuer med unge mennesker som befinner seg i en såkalt marginalisert posisjon. Det har vært nødvendig å gjøre noen avgrensninger i forhold til hvem som skulle være målgruppen. Vi har valgt å intervju personer i alderen 18-25 år som over tid har stått utenfor ordinært arbeids- og studieliv. Tilnærmingen vår har vært eksplorerende. Det vil si at vi i liten grad har fulgt et strukturert opplegg der det er klare forventninger om hva som blir resultat av undersøkelsen. Tvert om har vi gått åpent ut og snakket med informantene om forhold i deres bakgrunn som kan være av betydning for den situasjonen de befinner seg i i dag.

I denne delen av rapporten vil vi presentere og drøfte funnene fra dybdeintervjuene. Deretter vil vi trekke frem og drøfte en del fellestrekk og ulikheter som kommer til syne i datamaterialet og knytte dette til de teoretiske perspektivene som er presentert over. Først vil vi imidlertid redegjøre for de problemstillingene som ligger til grunn for denne delen av prosjektet, og den metodiske tilnærmingen vi anvendte. Herunder vil vi peke på noen interessante utfordringer ved denne fremgangsmåten.

5.1 Problemstillinger

Slik tilfellet som regel er når man antar en eksplorerende tilnærming, har vi arbeidet ut fra noen åpne problemstillinger eller tema som i stor grad springer ut fra de teoretiske perspektivene som er presentert. De overordnede spørsmålene har vært:

Under hvilke forhold knyttet til arenaene familie/hjem, skole og venner/fritid har informanten vokst opp, og hvilken betydning spiller disse forholdene for informantens situasjon i dag?

Hvordan opplever de unge sin situasjon og hvordan ser de for seg fremtiden?

Hvilke forhold (mekanismer?) kan bidra som fremmere og hemmere for den unges posisjonering i forhold til arbeid/studier?

Disse spørsmålene har blitt belyst gjennom dybdeintervjuene der vi har satt fokus på følgende tema: bakgrunnsinformasjon (alder, sivilstatus, bo- og oppvekststed, utdanning, arbeidserfaring og økonomi), familiesituasjonen gjennom den unges livsløp, familieintegrasjonen, (fotnote: Med familieintegrasjon menes i denne sammenheng kontakten og nærheten mellom familiemedlemmene. Spiser de for eksempel måltider sammen? Deler de erfaringer knyttet til ferier og lignende? Har de noen felles "historier" som bidrar til å styrke samholdet?) betydningen av utdanning/skole i hjemmet, erfaringer og holdninger til utdanning/skole, sosialt nettverk, tilgangen til hjelp og støtte, verdier og holdninger, og fremtidsdrømmer.

5.2 Metodisk tilnærming

5.2.1 Dybdeintervjuene

Når man ønsker *forståelse* og *innsikt* i et fenomen, egner kvalitativ metode seg best (Repstad 1998). Kvalitative metoder blir mye brukt innenfor eksplorerende forskningsarbeider der man ønsker å få et bredt innblikk i problemområdet, og der forskerens hensikt er å fange opp og tolke informantenes oppfatninger og beveggrunner. Det er samtidig en tilnærming som gir rom for fleksibilitet og variasjon i innhenting av data. Det er med andre ord større mulighet for å tilpasse datainnhenting til informantenes behov og situasjon.

Vi valgte å belyse problemstillingene ved hjelp av ikke-strukturerte dybdeintervjuer. Dette er individuelle intervjuer der man hovedsaklig stiller åpne spørsmål. Metoden er egnet i de tilfeller der man studerer temaer som man har få forhåndsdefinerte oppfatninger omkring, og som vanskelig lar seg registrere statistisk. Hensikten er å få frem mest mulig relevant informasjon for å belyse problemstillingen på en god måte, i en form "som gir rom for spontanitet, refleksjoner og utdyping" (Ryen 2002:15). I denne undersøkelsen la vi opp til en eksplorerende tilnærming der vi ønsket å få frem informantenes

subjektive vurderinger og fortolkninger knyttet til sin oppvekst og situasjon i dag. I analysearbeidet har vi derfor valgt å presentere informantenes egne selvforståelser slik de presenterer dem for oss, og deretter reflektere over noen fellestrekk og ulikheter som vi oppfatter som særlig interessante for å belyse problemstillingene. Vi har lagt vekt på dybde og autentisitet. Det er imidlertid viktig å understreke at forskernes fortolkninger springer ut fra informantenes egne selvfortolkninger. Dette utgjør en form for dobbelt hermeneutikk (Giddens 1976), som innebærer at forskerne fortolker et allerede fortolket materiale. Dobbelt hermeneutikk innebærer ikke nødvendigvis at forskernes og informantenes fortolkninger samsvarer, selv om fenomenet som fortolkes er det samme. Det kan derimot oppstå et spenningsforhold mellom forskernes fortolkninger og informantenes selvfortolkninger. I analysearbeidet har vi gått inn for å synliggjøre hva som er informantenes og hva som er forskernes fortolkninger.

Resultatene fra kvalitative undersøkelser som denne er ikke generaliserbare. Informasjonen som fremkommer kan med andre ord ikke gjøres allmenngyldig. Det er heller ikke formålet med undersøkelsen. Funnene og drøftingene som presenteres er snarere et uttrykk for en subjektiv fremstilling og fortolkning. Resultatene kan i andre ord beskrives som tilstandsbilder og forståelsesmodeller som har overføringsverdi til andre områder, og som på den måten bidrar til et utvidet kunnskapsgrunnlag (Andenæs 2000).

5.2.2 Utvalg og rekruttering

Et prosjekt som dette, der vi har til hensikt å intervjuere personer som i denne sammenheng er selektert på bakgrunn av visse egenskaper, stiller særlige utfordringer med hensyn til utvelgelse. Det var viktig for oss å få et utvalg bestående av personer i den rette aldersgruppen (18-25 år), som var bosatt i de utvalgte kommunene, og som hadde stått utenfor ordinært arbeids- eller studieliv over lengre tid. Da prosjektet ble planlagt tok vi sikte på å gjennomføre intervjuer med inntil 10 ungdommer i den aktuelle målgruppen. Vi utformet et informasjonsbrev til "døråpnere", dvs personer som har nær kontakt med målgruppen, der vi informerte om undersøkelsen og ba om at de rettet en forespørsel om å bli intervjuet til aktuelle informanter. Av hensyn til de forespurtes anonymitet og generell forskningsetikk ba vi spesifikt om ikke å få opplysninger om personer som ble kontaktet. Derimot ba vi om at aktuelle informanter kontaktet oss direkte dersom de ønsket å la seg intervjuere. Utvelgelsesmetoden bærer dermed preg av selvseleksjon, der populasjonen er alle de som ble forespurt om å delta (Hellevik 2000).

I løpet av rekrutteringsfasen, som strakk seg over omtrent fire måneder, har vi vært i kontakt med personer ved en rekke etater, kontorer eller enheter som har kontakt med målgruppen for undersøkelsen (fotnote: De som ble kontaktet inkluderer alle videregående skoler i utvalgskommunene, oppfølgingstjenesten, NAV, sykehuset, ulike tiltak innenfor hjelpeapparatet (MST, Risk, ungdomsteamet, gateakademiet/Samson), samt uformelle nettverk av bekjente). Det var imidlertid kun seks personer som kontaktet oss, enten på egenhånd eller ved hjelp av en ”døråpner”, for å la seg intervju. En av disse passet ikke inn i målgruppen, en trakk seg før det kom til et møte, og vi gjenstod dermed med 4 informanter da vi satte sluttstrek for rekrutteringen. Sammenlignet med annen erfaring opplevde forskerkollegiet rekrutteringsarbeidet som krevende i dette prosjektet, og vi var overrasket over hvor vanskelig det ble å få tak i informanter. At det ble så vanskelig kan skyldes flere forhold.

For det første kan det tenkes at potensielle informanter vegret seg for å delta i undersøkelsen. En slik vegring kan være forårsaket av at de opplever situasjonen som ubehagelig og vanskelig å prate om, eller at de er usikre på hva det innebærer å bli intervjuet i forskningssammenheng – hvordan opplysningene vil bli brukt, hvordan intervjusituasjonen er, hvorvidt det kan påvirke deres situasjon eller lignende. I tillegg kan det tenkes at de føler seg stigmatisert og frykter å bli gjenstand for en kategorisering og fortolkning de ikke er fortrolige med. Det å utlevere personlige opplysninger til en person man ikke kjenner kan i seg selv oppleves ubehagelig, og kan både skape frykt for å bli ”gjenkjent” og en selvrefleksjon som kan oppleves ubehagelig. Det at man ikke får noe igjen personlig for å delta i en slik undersøkelse kan også bidra til at man ikke ser verdien av å delta.

For det andre kan det tenkes at ”døråpnerne” vegret seg for å opplyse om undersøkelsen, og at vi derfor har hatt en liten populasjon å rekruttere fra. Noen samtaler med ”døråpnerne” kan indikere dette. Vegringen bunner i flere forhold. Noen ”døråpnerne” gir uttrykk for at de ønsker å beskytte ”sine” ungdommer. De har betenkeligheter i forhold til om det å bli intervjuet kan oppleves som ubehagelig, eller de frykter at de ved å opplyse om undersøkelsen bidrar til å stigmatisere ungdommene på en negativ måte. Flere gav uttrykk for at dette ofte handler om unge mennesker som er ”lite verbale”. Noen gav uttrykk for at ettersom ungdommene ikke får noe personlig igjen for å delta er det trolig liten sannsynlighet for at de ønsker å bidra. Vår erfaring er at praktiske forhold også ofte spiller inn – man rekker ikke alltid å ta dette opp med en ungdom man har et kort møte med, og man har ikke tid eller anledning til å oppsøke potensielle informanter utenom. Dersom en slik vegring blant ”døråpnerne” er tilfelle, noe som synes sannsynlig, reiser dette

en del problemstillinger knyttet til målgruppens muligheter for å få sin stemme hørt og å ta en selvstendig beslutning om hvorvidt de ønsker å bli hørt på denne måten eller ikke.

5.3 Fire unges livshistorier

I denne delen av rapporten vil vi presentere funnene fra intervjuene. Først vil vi gi en kortfattet presentasjon av de fire informantene ved hjelp av noen biografiske data om informantene.

Anna er 23 år og bor i en egen leilighet i nærheten av en større by. Hun er for tiden ansatt som lærling i en bedrift, men har inntil nylig vært uten arbeid i en lenge periode. I denne perioden tok hun blant annet opp fag fra videregående skole, men har fremdeles en eksamen som gjenstår. Anna har hatt mye kontakt med det offentlige hjelpeapparatet, blant annet på grunn av personlige problemer.

Lisa er 23 år og bor også i en egen leilighet sammen med kjæresten utenfor en større by. Hun har ikke fullført videregående skole. Hun har for tiden ikke jobb, men har opp igjennom hatt flere småjobber. Lisa fikk for noen år siden en psykisk knekk som medførte at hun ikke kunne jobbe. Hun får i dag profesjonell oppfølging for sykdommen.

Tomas er 23 år og bor sammen med sin mor i en større by. Han har fullført videregående skole og vært et år i militæret. Han har stått uten jobb i en lengre periode. Før det arbeidet han med salg i to år, men ble utbrent. Tomas har en del personlige problemer som han i dag får profesjonell oppfølging for.

Emma er 21 år og bor sammen med samboeren sin i nærheten av en større by. Hun har ikke fullført videregående skole. Hun har for tiden ikke jobb. Emma får profesjonell oppfølging for personlige problemer.

Som nevnt gir ikke de fire dybdeintervjuene grunnlag for å trekke noen generaliserte slutninger. Hver enkelt informants historie bidrar imidlertid til en bred innsikt i en situasjon og en dybdekunnskap som kan gi grunnlag for nye forståelser og som sånn sett har en overføringsverdi. Vi har valgt en temabasert analyse i denne studien. Det har vi gjort først og fremst fordi vi ønsker å ivareta informantenes anonymitet. En presentasjon av informantene i form av case byr på utfordringer med hensyn til anonymitet når utvalget er så lite. Anonymisering og endring av opplysninger slik som navn og sted vil ikke

være en garanti for at for eksempel slekt og venner ikke vil kjenne dem igjen. Analyser av materialet knyttet til en temasentrert tilnærming innebærer at vi sammenligner informasjon fra alle informantene om hvert tema. Et hovedpoeng er å gå i dybden på de enkelte temaene. Utfordringen med en slik tilnærming er å ivareta helhetsperspektivet fordi tekster fra ulike informanter sammenlignes og kan lett løsrives fra den sammenhengen som utsnittet av teksten var en del av (Thagaard 2003). Helhetsperspektivet vil bli forsøkt ivaretatt ved at vi vil pendle mellom å studere et enkelt tema og vurdere den sammenhengen som temaet er en del av.

De temaene som er gjenstand for analyse i denne rapporten er hvilken rolle familien har spilt gjennom informantenes oppvekst, betydningen av sosiale bånd utover familien, informantenes erfaringer med skolen, og deres tanker og drømmer om fremtiden. Et viktig spørsmål gjennom hele analysearbeidet har vært hvilke forhold det er som kan ha virket hemmende og fremmede for marginalisering.

5.3.1 Familiens rolle

I dette avsnittet skal vi presentere ungdommenes beskrivelse av sine familieforhold og vi skal diskutere om disse erfaringene kan ha hatt betydning for den marginaliserte posisjonen informantene befinner seg i for øyeblikket. Gjennom de teoretiske perspektivene vi har valgt å knytte oss til i denne studien, går det frem at utvikling av identitet er en viktig nøkkel for at mennesker skal integreres på en god måte i samfunnet.

I alle informantenes familier har det vært spesielle utfordringer som kan ha bidradd til at grunnleggende funksjoner ikke nødvendigvis er blitt ivaretatt. Det er også slik at alle disse fire ungdommene har slitt med personlige problemer som har bidradd til at de for tiden står utenfor ordinært studie- eller arbeidsliv.

Fraværende fedre

Vi starter dette avsnittet med å rette fokus mot informantenes fedre. Både Anna, Lisa og Thomas opplevde foreldrenes samlivsbrudd da de var små. Det betyr at de vokst opp delvis med mor som enslig forsørger, og for to av informantene også sammen med en steforelder i perioder.

Anna har kun sett sin far to ganger i oppveksten. Han bor langt unna og har hatt store personlige problemer, både i forhold til helse og rus. Av den grunn kan han ikke lenger jobbe. Anna sier:

”Han prøvde stadig å slutte, og så klarte han det ikke og så fikk han dårlig samvittighet og så gikk alt galt igjen. Det var standard.”

Anna prater innimellom med sin far på telefon. I følge henne ringer han *”for å høre at jeg fremdeles er glad i han”*. Anna snakker om sin far i varme ordelag og gir klart uttrykk for at hun føler omsorg for ham, til tross for at han aldri har vært nærværende i hennes daglige liv. I den grad det har vært en relasjon mellom de to, kan vi derfor si at det ser ut som det er Anna som har vært omsorgsytteren, mens faren har vært mottakeren.

Lisa sine foreldre gikk fra hverandre da Lisa var ett eller to år. Da fikk mor far *”ut av huset”*. Lisa er derfor vokst opp med mor og to brødre. I motsetning til Anna, har Lisa hatt kontakt med sin far og hans nye familie, som blant annet består av to ste-søsken som Lisa har mye kontakt med. Fra hun var elleve-tolv har hun vært på helgebekker hos far. Dette har stort sett bydd på positive opplevelser, men Lisa gir samtidig uttrykk for at det ikke alltid har vært lett. Lisas far er alkoholiker, og moren hennes omtaler ham som en *”drittsekk”*, og henviser til at han slår og drikker. Samtidig pleier hun å sammenligne Lisa med faren. Dette har Lisa opplevd som veldig vanskelig. Lisa forteller at hun på grunn av dette har tenkt at også hun er en drittsekk. Hun sier at *”det er min far, og da er jo jeg tilnærma lik.”* Dette utsagnet kan vitne om at Lisas mor ubevisst har bidratt til en stigmatisering av datteren. En stigmatiseringsprosess foregår som nevnt gjerne i to faser, hvor den første dreier seg om at eller flere personer knytter en bestemt egenskap til personen (labelling), dernest at personen det gjelder, etter hvert selv identifiserer seg med egenskapen (Heggen 2004). Sett fra den stempledets side kan dette ses i et sosialiseringsspektiv. Over tid vil vedkommende etter hvert se seg selv med de andres blikk. I den grad Lisa har tatt til seg denne stemplingen, kan det være nærliggende å anta at dette har hatt betydning for utviklingen av en identitet hos henne. Mye kan tyde på at det er det som har skjedd fordi hun følger opp med å si at *”da kan jeg jo like godt oppføre meg som en drittsekk”*.

Selv om Thomas sine foreldre også skilte lag da Thomas var liten, gir ikke han inntrykk av å ha samme konfliktfylte familierelasjoner som Anna og Lisa. Foreldrene hadde som regel en hyggelig tone seg imellom, og han forteller at *”de sluttet bare å bo sammen”*. Thomas har hatt kontakt med sin far i barndommen og helt frem til han døde for to, tre år siden. Foreldrene til Tomas hadde arbeid som innebar mye reisevirksomhet, og Tomas bodde derfor delvis hos en dagmamma som han ikke er i slekt med. I følge Tomas gledet han seg både til foreldrene kom hjem og til oppholdene hos dagmamma-

en, blant annet fordi han møtte flere andre barn der. Man kan selvsagt stille spørsmål ved om en slik organisering av omsorg har hatt noen betydning for Thomas sin utvikling av tilknytning, identitet og tilhørighet i familien. Mange forskere har understreket betydningen av at relasjonen mellom foreldre og barn er av avgjørende betydning for barnets fysiske, emosjonelle, intellektuelle så vel som sosiale utvikling (Killen 2000). Killen viser til forskere som Spitz og Bowlby som tidlig dokumenterte barns depresjon ved atskillelse fra foreldre. Thomas gir oss ingen utfyllende beskrivelse av hvordan han opplevde denne perioden, så det er vanskelig å si noe om hvordan dette har påvirket ham. Det som slår oss er imidlertid at han snakker svært lite om foreldrene og hans barndom i familien. Dagmammaen beskriver Thomas som ”*en hyggelig gammel dame*”, men som han ikke har noen kontakt med i dag. Han har hørt fra henne til jul, men bortsett fra det tror ikke Thomas at ”*hun var spesielt glad i folk.*” Det er altså ingen ting som tyder på at Thomas har fått en spesielt god tilknytning til henne heller. Det kan være grunn til å anta at de lange fraværperiodene fra de Mead omtaler som de ”signifikante andre” kan ha bidratt til utfordringer for Tomas i utviklingen av en trygg identitet.

Emmas foreldre skilte ikke lag, men faren hennes døde brått da Emma var 17 år. Faren hennes var mye syk og dette preget Emmas barndom. Samme år som faren døde, døde også to andre familiemedlemmer som Emma var nært knyttet til. Dette var en svært traumatisk periode for henne, og hun utviklet i kjølvannet av hendelsene psykiske problemer. På spørsmål om hennes opplevelse av barndommen, sier Emma at de var jo glade også. Faren var interessert i hennes liv, og prøvde for eksempel å stille opp når klassen hennes skulle på skoletur ved å skaffe til veie utstyr osv. Likevel var det alltid mye bekymringer på grunn av faren, og hans sykdom har tatt mye plass i barndommen til Emma.

Mødre i ulike roller

Når informantene snakker om sine mødre, ser det ut til å danne seg et todelt mønster. Mødrene til Emma og Thomas har ikke hatt åpenbare personlige problemer som har gjort deres omsorgsrolle spesielt vanskelig. Emma sin mor har jobbet mye siden hun var hovedforsørgeren i familien. Samtidig beskriver Emma sin mor som en som var omsorgsfull og som stilte opp for henne. Moren leste mye for Emma da hun var liten, og hun tror selv det er derfor hun er blitt så glad i å lese som voksen. Emma sier at moren er den som har betydd mest for henne i livet. Hun har mye kontakt med moren sin.

Thomas snakker som nevnt svært lite om sin mor, til tross for at de bor sammen. Moren har trygd som hovedinntektskilde, og det er hun som betaler de fleste utgiftene. Selv bidrar Tomas med en symbolsk sum for husleien. Det er få tegn som tyder på at Tomas har et nært forhold til sin mor. Likevel er det tydelig at moren stilte opp for ham når han trengte det, for eksempel i tilknytning til å få diagnosen dysleksi. Hun har imidlertid i liten grad bidratt med hjelp til skolearbeidet. Tomas sier det slik:

”Hvis det var noe jeg ikke kunne, så kunne i all fall ikke mamma det, for å si det sånn. Hun gikk jo husmorskolen, og det var begrenset hva de lærte av det stoffet vi har om i dag. (...) Hun leste aldri bøker for meg.”

For Anna og Lisa er det annerledes. Deres mødre har hatt store problemer med å fungere som gode og trygge omsorgspersoner for sine barn. Annas mor har aldri vært i ro. Hun har flyttet mye med barna, og har hatt ulike små jobber. Hun har lite utdanning og jobber i dag i en redusert stilling. Annas mor har hatt mange kjæresten. Dette har skapt frustrasjon for Anna. For eksempel sier hun:

”Mamma har jo hatt en del kjæresten, og jeg har gitt klar beskjed om at jeg har en far og jeg trenger ikke flere. Du vet, når den tiende personen kommer inn og skal spille sånn koselig pappa, da blir du litt lei når du er mellom 8 og 14.”

Anna karakteriserer sin mor som ustabil og dette knytter hun opp til depresjon og økonomi. Mor kan ikke styre pengebruken sin, og bruker derfor langt mer enn det hun har. Hun har måttet låne penger av Anna etter at Anna ble voksen og selv begynte å tjene penger. Anna har ofte forsøkt å fikse opp i ting som mor har ”klussa til.” Hun sier:

”Jeg brukte mye energi på det en stund. På å være der, og prate med henne og prøve å fikse opp i ting som hun klussa til. Så ble jeg veldig utslitt av det. Så sa jeg i fra at nå er jeg veldig lei av dette, jeg er glad i deg. Du er mamma, tross alt, men du må tenke litt over handlingene dine for det er ofte en reaksjon etterpå. Det tenker ikke hun alltid så mye over.”

Fra Annas beskrivelse av relasjonen mellom henne og moren, kan mye tyde på at det har foregått et rollebytte, der det er Anna som er omsorgsyteren og moren som er mottakeren. Anna beskriver også sin mor som ganske fraværende. Hun har ingen erindringer av å være sammen med sin mor i ferier.

Moren har heller aldri fulgt henne opp når det gjelder skolearbeid. Som i Tomas' tilfelle begrunnes dette med at hun ikke har hatt noe å bidra med faglig. Moren valgte også å ikke tro på Anna da hun fortalte om at hun gjennom oppveksten har blitt utsatt for alvorlige handlinger utført av et annet familiemedlem. Dette tillitsbruddet har bidratt til at relasjonen mellom Anna og moren er ulikt det som vanligvis kjennetegner mor-barn relasjonen. Morens ustabilitet, flyttingene og liten grad av tilknytning kan ha ført til at Anna har hatt problemer med å utvikle en trygg identitet. Slik Anna beskriver sin barndom i familien kan det se ut som at mor verken har hatt evne til å engasjere seg positivt følelsesmessig i datteren, eller hatt evne til empati med henne, slik Kari Killen (2000) understreker viktigheten av.

Lisa sin mor har tre barn som alle har forskjellige fedre. Hun fikk Lisas bror da hun var 18. Hun har hatt noen småjobber, men ble syk fysisk og psykisk og var i følge Lisa så dårlig at *"hun ikke visste foran og bak på seg selv"*. Hun har prøvd å holde seg i arbeidslivet, men i perioder har det vært vanskelig. Nå er hun utenfor arbeidslivet. Lisas mor har hatt store problemer i sin egen barndom. Det var *"mye alkohol og bråk"* hjemme hos mormoren. Lisa mener at det har preget moren. Moren har i voksenalder slitt med både fysisk og psykisk sykdom. Hun har vært livredd for at barnevernet skulle komme og at de ikke skulle synes hun var god nok som mor. Lisa har prøvd å snakke med mor om familiære ting. I følge Lisa har mor:

"veldig mye den at jeg er ikke god nok og kan ingenting, og sånne negative tanker om seg sjøl."

Lisa sier om seg selv at er hun et følelsesmenneske, og har tatt til seg mange av de følelsene som moren har hatt. Hun sier at:

"jeg har nok plukka opp ting, og funnet ut at det er jo sånn jeg også har det."

Det er nokså tydelig at Lisa sin mor heller ikke har vært en trygg og stabil omsorgsperson. Lisa ser ut til å trekke likhetstrekk mellom seg selv og moren, slik hun også gjør i forhold til sin far. Kan dette tyde på at Lisa oppfatter seg selv som stemplet, og går gjennom en avviksspiral der hun lever opp til de negative forventningene fra omgivelsene? Hun har vist tegn til det blant annet ved å sabotere for seg selv:

"jo mer folk sier hva jeg skal gjøre, jo større grad klarer jeg å gjøre sånn at jeg ikke klarer det. (...) Jeg må liksom gjøre alt jeg kan for å"

ødelegge det. Det at jeg uteblir fra jobben, og kanskje mister jobben. Jeg vet ikke hvor det kommer fra.”

På mange måter minner dette om det såkalte ”Thomas-teoremet” som går ut på at hvis folk definerer situasjoner som virkelige, så er de virkelige i sine konsekvenser. Det er altså en form for selvoppfyllende profeti som foregår, hvor man tar utgangspunkt i et galt premiss (for eksempel at jeg ikke kan holde på en jobb eller at jeg ikke er en person man kan stole på), og så handler personen på en måte som gjør at realitetene blir akkurat slik. Eller det kan være at det som framstår som rot, forglemmelser osv, kan være handlinger som gjør at man i mindre grad må sette seg selv på prøve. En slags handling som reduserer fallhøyden.

Som vi allerede har nevnt har tre av informantene opplevd samlivsbrudd mellom foreldrene. Thomas har ikke vokst opp med noen stefar, selv om han opplyser om at moren i en periode hadde et forhold til en annen mann. Både Anna og Lisa har erfaringer med steforeldre som har bodd hjemme hos dem. I Annas tilfelle har det medført en høy grad av ustabilitet fordi mor har byttet kjæresten så ofte. Anna har vært veldig opptatt av at disse personene ikke skulle ha noen farsrolle overfor henne. Det gjorde hun først og fremst ved eksplisitt å si at *”jeg kommer aldri til å kalle deg for pappa.”* I følge Anna har dette medført konflikter, men det kan synes som om denne strategien med å sette grenser var viktig for henne for å beskytte seg mot den ustabiliteten det var at stadig nye personer flyttet inn og ut av hennes hjem.

Lisa har vokst opp med en stefar, og denne stefaren har hun hatt et svært dårlig forhold til. Hun sier:

”Jeg har hatt en stefar som har pressa meg ut, som alltid har hakka på meg og sa jeg var så jævla lat, som sa at jeg ikke gjorde noen ting, bare suste av gårde og gjorde som jeg ville. Måtte se å få meg jobb, og bli noe, liksom. Min stefar har sagt til mamma at ungene hennes – altså oss – er jo bare noe dritt. Vi er slummen. Vi kan ingenting.”

Lisa sin stefar kom inn i bildet da Lisa var 8 år. Det har derfor vært mange år av Lisas barndom som har vært preget av disse problemene med stefaren. Av Lisas beskrivelse er det nærliggende å tenke at Lisa har vært utsatt for verbalt overgrep og undertrykking av sin stefar. Det som er interessant å merke seg i denne sammenheng, er at Lisa ikke ønsker å leve opp til det bildet stefaren har av henne Hun sier for eksempel:

”Min stefar kan bare matte og teoretiske ting. Min storebror er veldig nevedyktig. Han kan utrette mye, og det kan ikke min stefar. Så jeg har i grunn slått meg til ro med at min stefar føler seg inkompetent i forhold til oss.”

Som vi var inne på i vårt avsnitt om teoretiske perspektiver, er det ofte slik at de som utfører undertrykkende handlinger må ha høy verdi for vedkommende for at det skal resultere i at man stempler seg selv negativt. Slik Lisa uttrykker seg, er det nokså klart at stefaren *ikke* har særlig høy verdi for henne, og følgelig leder ikke hans verbale angrep til at Lisa stempler seg selv. Til tross for dette, er det tydelig at Lisa nok er den av våre informanter som har hatt den største utfordringen med relasjonen til en stefar. Hun har opplevd å være vitne til et destruktivt forhold mellom stefaren og moren. Hun beskriver blant annet noen hendelser som har gjort spesielt inntrykk på henne, og som innbefatter husbråk, vold og alkoholmisbruk. Det er tydelig at Lisa definerer sin biologiske far, og ikke sin stefar, som ”pappa”. Lisas beskrivelser av sin oppvekst kan gi mistanke om omsorgssvikt. Hennes beskrivelser av seg selv bærer tydelig preg av en vanskelig barndom, som vil ha virket inn på hennes identitetsutvikling.

Som et siste moment er det verdt å merke seg hvordan informantene omtaler henholdsvis sine mødre og fedre. Samtlige har tilbrakt mest tid med sine mødre gjennom oppveksten, og har hatt relativt fraværende fedre. Likevel er det mødrene som i størst grad blir gjenstand for informantenes kritikk, mens fedrene ”slipper unna” med beskrivelser som gir til kjenne omsorg og sympati.

Det kompensierende potensialet i resten av familien

Så langt har vi fokusert på forholdet mellom informantene og deres foreldre. Alle informantene har imidlertid søsken og andre slektninger som har betydning for hvordan familierelasjonene er utformet og fungerer. Vi vil først ta for oss søskenrelasjonene.

Både Tomas og Emma har vokst opp med en søster på deres egen alder. I Emmas tilfelle er søsteren en nær fortrolig som Emma deler sine tanker med og som hun føler seg forstått av. De to søstrene har samarbeidet om å yte omsorg ovenfor moren etter farens død. Tomas har i motsetning liten kontakt med sin søster. Hun bor et annet sted, og oppleves av Tomas som ”krevende” når de er sammen. Tomas har i tillegg to eldre halvsøsken som han inntil de siste par år har hatt god kontakt med. Hendelser i deres og Tomas’ liv har imidlertid ført til at de har mindre kontakt, både fysisk og emosjonelt. Anna

har vært enebarn det meste av sin oppvekst, men fikk i slutten av tenårene en halvsøster. Hun er opptatt av at søsterens oppvekst skal bli bedre enn hennes egen. Som for foreldrene sine gir hun uttrykk for stor omsorg for søsteren. De har imidlertid liten kontakt i det daglige. Lisa er den av informantene som har flest søsken (de er fem halvsøsken i alt) og som forteller mest om forholdet deres. Hun har god kontakt med sine halvsøsken på begge sider, og særlig de som er eldre. Hun beskriver to av søsknene som de viktigste personene i hennes liv, og forteller om flere positive opplevelser hun har hatt sammen med dem. I hennes tilfelle synes søsknene å inneha den posisjonen foreldrene vanligvis har, som ytere av omsorg. Det er interessant å bemerke at dette skjer på både morens og farens side, tilsynelatende uavhengig av hvordan kontakten har vært med den respektive forelder.

Informantenes beskrivelser av relasjonen til søsknene viser at søskenkjærligheten og søskenkontakten i mange tilfeller synes å styrkes ved at søsknene står ovenfor en felles utfordring, som i disse tilfellene dreier seg om vanskelige familieforhold. Dette gjelder i stor grad Emma og Lisa, men også Anna. Tomas har i stedet fått redusert kontakt med sine søsken. Dette skyldes blant annet uenighet om arv og få kontaktmuligheter med den ene broren. Tilfellet illustrerer at søskenforhold også er sårbart for utfordringer og endringer dersom søsknene har ulike interesser og ønsker.

Andre slektninger kan spille en viktig rolle når foreldrenes omsorg ikke synes tilstrekkelig. To av informantene nevner onkler eller besteforeldre som viktige personer i deres liv. For Annas del har kontakten med en onkel og fettere og kusiner spilt en viktig rolle, særlig i ferier. Hun har også hatt mye kontakt med besteforeldrene gjennom oppveksten. Til en viss grad kan denne kontakten se ut til å kompensere for begrenset foreldrekontakt. Det er imidlertid ikke alle informantene som forteller om andre slektninger. Hvorvidt dette er uttrykk for at de ikke stiller opp er vanskelig å vite. Basert på teorien om sosial arv, og informantenes tidvise beretninger om deres mødres vanskelige oppvekst, kan det være grunn til å anta at mange av informantenes slektninger også kan leve under vanskelige forhold, og at de av den grunn ikke spiller en sentral rolle i informantenes liv.

5.3.2 Betydningen av vennskap

Når konstruksjon av identitet er et fenomen som har sitt utspring i at selvet dannes i samhandling med andre, blir vennskap og deltakelse i sosiale grupper viktig. Marginalisering kan, som vi har sett, bli resultatet av manglende deltakelse.

I dette avsnittet skal vi se på informantenes erfaring med å få innpass i ulike vennegrupper og miljøer, og vi vil undersøke hvordan manglende innpass oppleves og håndteres av dem det gjelder. Vi vil også undersøke i hvilken grad sted og stedstilknytning har betydning for integrasjon i vennegrupper, og om flytting fra et sted til et annet kan medvirke til å gjøre deltakelse i vennegruppene vanskeligere.

Annerledesheten

Alle informantene, med unntak av Emma, har strevd med å ivareta vennskaplige relasjoner. Anna har alltid slitt med å få venner i oppveksten. Dette har hun vært veldig lei seg for. Hun ville så gjerne *”finne en gjeng eller ha noen venner som du kan gå sammen med”*. Hun begrunner det med at:

”Det ser jeg at veldig mange har. Som de har en lang historie med, og det misunner jeg de så for. Tenk å bare ha bodd på en plass hele tiden. Tenk å ha hatt den tryggheten – det sosiale, skolen, for ikke å snakke om det samfunnet du kjenner. (...) Så jeg har bestemt meg for det at når jeg finner meg en mann som jeg vil satse på så skal vi kjøpe hus og da skal jeg ikke flytte på meg. (...) Hadde jeg bodd på en plass – selv om jeg ikke passet helt inn – så hadde jeg hatt det som en plattform. Jeg tror som foreldre, så bør en tenke litt gjennom når en velger å flytte. På barna, og ikke bare på seg selv.”

Anna sitt utsagn viser at hun har sett på seg selv som en som er utenfor. Hun forstår at det er verdifullt å tilhøre en vennegruppe, og at hun har gått glipp av noe verdifullt ved ikke å ha fått innpass. Hun startet skolen med å bli mobbet og følte seg tidlig utenfor og annerledes. Hun beskriver ikke *hvordan* hun følte seg annerledes, men hun opplevde jentegjengene som veldig ekskluderende, og trivdes egentlig best med guttene.

Lisa forteller at også hun har hatt vanskelig med å få venner. Også moren til Lisa observerte at Lisa *”ikke passet inn noen plass.”* I likhet med Anna, så følte Lisa at hun var annerledes, og særlig i forhold til de andre jentene. Men i motsetning til Anna har Lisa en formening om hvorfor hun var utenfor:

”Jeg følte meg aldri inne og var fortere utvikla enn andre. Og jeg var fortere høy og kraftigere enn de andre jentene. Jeg følte alltid at jeg ble sett på som stor og klumpete og som en guttejente.”

Under punktet om teoretiske perspektiver fikk vi innblikk i hvordan sosiale grupper skapes og opprettholdes. De baseres ofte på felles verdier og hold-

ninger, og medlemmene har felles interesser og forståelse av hva som er riktig og galt, hva som er fint og stygt. Lisa har en antakelse om de ”reglene” som gjaldt i jentegjengen i sitt nærmiljø. Man skulle være liten, nett og feminin. Lisa beskriver seg selv som det motsatte av dette, og følte også at denne jentegjengen definerte henne som en ”guttejente.” Hun var per definisjon ikke aktuell som deltaker i gjengen, og fikk dermed en rolle som en ”outsider.”

Thomas sine erfaringer med venner ligner veldig på Anna og Lisa sine erfaringer. Thomas hadde også få venner som barn, det var en barndom fylt med mobbing. Han sier:

”Jeg husker veldig godt 1-3 klasse nede på (navngitt Barneskole). Da følte jeg at jeg ble satt sånn forferdelig utenfor, både av lærere og elever og alt. Jeg har jo dysleksi. Så gikk jeg til logoped. Jeg lærte absolutt ingenting i 1-3 klasse. Så har jeg vært veldig mye mobbet både på skole 1 og skole 2.”

Intervjueren spør om hvorfor han tror han ble mobbet:

”For det første var jeg jo litt kraftig. Også hadde jeg jo dysleksi. Kunne nesten ikke lese eller skrive eller noen ting. Vet ikke. Kanskje det var fordi jeg hadde mørkt hår? Det er vel mye de mobber for. Men hovedsakelig var det vel at jeg var kraftig og hadde dysleksi.”

Selv om Thomas ikke er sikker, så har også han en antakelse om hvorfor han ikke fikk innpass i vennegjengen. Det gikk både på utseende og på skoleprestasjoner. Vi ser at i likhet med Anna og Lisa, så peker også Thomas på forklaringen om annerledeshet når han skal prøve å forstå den manglende integrasjonen.

I motsetning til de tre som er omtalt ovenfor, har ikke Emma hatt problemer med å få venner til tross for at hun har slitt mye med sykdom slik at hun ikke alltid kunne være med på det de andre gjorde. Hun har hatt en bestevenninne som hun har god kontakt med ennå. Hun har også hatt en veldig god kamerat som alltid ”har vært der.”

I tenårene var det mye gjenger på skolen. Både guttegjenger og jentegjenger. Emma beskriver det slik:

”De gjengene durte jo frem som de ville. De mobbet folk og ...her er vi, på en måte. Enten var du innenfor eller så var du utenfor.”

Emma var utenfor, men det var ikke noe problem for henne. Disse ungdommene var det hun kaller ”skolenerder.” De var veldig flinke på skolen og var alltid på skolen (de skulket ikke). Hun kunne ikke tenke seg å gå sammen med dem, og i hvert fall ikke på fritiden. Emma tilhørte et eget miljø, og gjennom hvordan hun beskriver disse gjengene og samtidig plasserer seg selv, forstår vi at hun har utviklet en identitet til sin egen gruppe som er tuffet på andre verdier og interesser enn skoleprestasjoner.

Emma har bodd på samme sted i hele oppveksten, så det miljøet hun fant seg til rette i da hun var liten har hun fått beholde. Emma har således aldri blitt marginalisert ved å ikke tilhøre en vennegruppe. De andre ungdommene i materialet har flyttet opp til flere ganger mens de var i skolealder og det har medført store utfordringer for to av dem. For Tomas’ del har han hatt noen nære kamerater opp igjennom, og det ser ut til å ha hatt en beskyttende effekt. Et av vennskapene beskriver han slik:

”På [navngitt skole] var jeg ikke alene om å være alene. Der var vi to stykker som omtrent var sammen til daglig.”

Tomas har også hatt flere kjæresteforhold og lengre vennskapsforhold. Det ser imidlertid ut til at relasjonene lider under overgangen til nye livsfaser. Tomas har mistet kontakt med kamerater da de har etablert seg med hus og barn. De vennene han har nå er for det meste i samme situasjon som ham selv: *”De fleste er faktisk uten jobb. De går egentlig og danker litt, sånn som jeg.”* I alle vennskapsrelasjonene Tomas forteller om ser det ut til at han har bevart kontakten med personer han kan identifisere seg med, ofte som outsider. De som trer ut av den felles identifikasjonskategorien mister han kontakten med.

Anna sin mor blir beskrevet som veldig rastløs og dette medførte mange oppbrudd for Anna. Da hun flyttet første gang, var det ikke utelukkende negativt. Hun hadde blitt utsatt for omfattende mobbing på den første skolen, og lærerne hadde ikke gjort noe med situasjonen til tross for at de etter Annas oppfatning må ha forstått hva som foregikk. På den andre skolen til Anna fortsatte mobbingen, men lærerne forsøkte å håndtere situasjonen. Dette opplevde Anna som så positivt at det synes som om hun taklet mobbingen bedre. Det varte imidlertid ikke lenge før familien flyttet enda en gang, og på dette stedet forteller Anna at hun ikke passet inn overhodet. Hun sier:

”Der passet jeg ikke inn noen plass. Jentene var jo en gjeng de. De var to gjenger, en litt mindre kul gjeng og så en kjempekul gjeng. Så landa jeg midt i mellom for det var jo ingen som kjente meg. Jeg kom midt i skoleåret. Jentene ble irritert på meg for jeg fikk bedre kontakt med guttene. Så ble jo det galt. Da passet jeg i hvert fall ikke inn.”

Et gjennomgående inntrykk av den historien Anna forteller, er at hun hele tiden prøvde å tilpasse seg slik at hun kunne få innpass i de ulike vennegjengene der hvor hun flyttet. Anna erfarte imidlertid ulike kulturer på de ulike stedene, og visste derfor aldri hvordan hun skulle oppføre seg for å passe inn. Samtidig tyder utsagnet ovenfor på at de andre oppfattet henne som noe fremmed og annerledes. Bosted og oppbrudd fra et miljø til et annet ser altså ut til å kunne være relevant og ha betydning når det gjelder å få innpass i vennegjenger. Når en kommer på et nytt sted, kan en mangle kunnskap om hvordan en bør oppføre seg og om hva som er ”kult.” På den måten blir en ”annerledes” og dermed også veldig synlig. Anna hadde tidligere hatt god erfaring med å tilbringe tid med gutter. Etter hvert forstod hun at det var ”feil” å ha kontakt med gutter, men da var hun allerede utestengt.

Også Lisa beskriver venner i ulike faser. På det første stedet hun bodde, gikk det forholdsvis greit. Problemene henne kom for alvor etter flytting. Hun beskriver miljøet på det nye stedet som fremmed, og hun sier at: *”Det var vel kanskje da... Jeg følte meg aldri til rette på det nye stedet.”*

Vi har tidligere nevnt at både Berger og Luckmann (1966) og Wenger (1998) mener at det lokale bosted skaper en identitet hos mennesker og at denne identiteten kanskje blir mest synlig når man bryter opp fra et sted og reiser til andre steder. I vårt materiale får vi en bekreftelse på det fordi vi ser at både Anna og Lisa opplever at oppbrudd fra et sted og nyetablering et annet sted medførte at de opplevde seg som fremmede og som annerledes.

Thomas har også flyttet noen ganger, men det har alltid vært innenfor det samme boligområdet. Han byttet skole en gang etter eget ønske, men dette hadde ikke noe betydning for hans trivsel. Han ble mobbet på begge skoler. I forhold til Thomas, er det altså vanskelig å si noe om stedstilknytning har noe betydning for konstruksjon av en identitet.

Ulike strategier for å takle utestengelsen

Hva slags strategi har informantene brukt for å møte utfordringene med å få innpass i vennegrupper? Anna prøvde seg på ulike fritidsaktiviteter for å få venner. Blant annet en ballsport. Hun sier:

”Det var jo for å prøve å passe inn litt blant de jentene, for alle de gikk jo der.”

En gang i forbindelse med et skolebytte prøvde hun å besøke skolen litt på forhånd slik at hun og de andre elevene skulle bli litt kjent med henne før selve flyttingen. Dette beskriver hun slik:

”Da var jeg faktisk der to uker tidligere for å prøve å bli litt kjent med folkene, og gikk litt sammen med en der en periode, men hun gjorde jo som de fleste andre jentene, når jeg ikke ble godkjent hos de andre jentene, så ble jeg ikke godkjent hos henne heller.”

Her ser vi et eksempel på hvor sterk en gruppe kan være innad, og hvordan den kan brukes til å sanksjonere eller marginalisere personer som befinner seg i lokalsamfunnet og som ikke passer inn i gruppen (Heggen 2004).

Lisa beskriver en helt annen strategi. Hun registrerte hvordan hun ble definert av de andre, og responderte med å synliggjøre annerledesheten sin:

”Jeg lagde bare den veien videre på en måte. Jeg gikk i hettegenser og joggebukser og gikk i de store buksene til min storebror bare for å skille meg enda mer ut. Ta det den andre veien i stede for å prøve å være som de.”

På en måte kan det synes som om Lisa her velger en outsider-identitet ved å understreke annerledesheten sin på denne måten. Samtidig tyder mye på at dette er det vi kan kalle for en motstrategi fra Lisas side, som gikk ut på at hun ikke skulle la seg undertrykke av omgivelsene sine. Dette så også ut til å være en effektiv strategi fordi det medførte at hun fikk innpass i andre miljøer som passet henne bedre. Hun begynte å spille i band. Dette gjorde hun fordi:

”Da hadde jeg noe som identifiserte meg, noe som var mitt. Det var på en måte den veien jeg hadde gått og skilt meg ut fra de søte små blonde jentene. Da var jeg liksom tøff og rocka og det kunne jeg leve med. Da fikk jeg den fasaden at ikke kom for nær meg – hold dere unna.”

Her ser vi at Lisa ble deltaker i en gruppe som var definert ut fra kriterier som Lisa kunne identifisere seg med. Hennes uttalelser viser en refleksivitet rundt dette med utvikling av identitet. Hun forstod at gruppedannelse og deltakelse handler om felles interesser, holdninger og verdier. Denne kompetan-

sen blir viktig for henne. Hun fant ut av at det å være med mennesker som hun identifiserte seg med, ga henne en følelse av tilhørighet og en god selvfølelse. Denne kunnskapen har hun videreført i voksenalder fordi hun aktivt har oppsøkt miljøer som er basert på hennes interesse for idrett.

For Anna "løsnet" det også da hun fant ut at hun måtte skape sitt sosiale liv ut fra hva hun selv interesserte seg for. For hennes del dreide det seg om en aktivitet som ikke først og fremst assosieres med jenter. Anna hadde som vi har sett alltid følt at hun var litt "guttejente" og fant ikke et miljø som passet henne da hun gikk på skole. Da hun var ferdig med skolen oppsøkte hun selv andre miljøer, og dette har medført at hun nå har fått et godt nettverk rundt seg av venner med tilsvarende interesse som henne selv. Hun har også valgt å satse på et mannsdominert yrke, og slik Anna beskriver tilværelsen sin nå, er det tydelig at hun har det bedre enn hun har hatt det på lenge. Hun sier:

"Jeg trives med å holde på med det jeg holder på med. Og det er en vanvittig sånn trygghetsfølelse i seg selv. Det er en følelse jeg aldri hadde før jeg begynte der."

Selv om det først og fremst er yrket og arbeidsoppgavene som Anna opplever som bra, understreker hun også at det er viktig med det gode arbeidsmiljøet hun er en del av. Etter mange år som en "outsider" ser det altså ut til at Anna har funnet sitt miljø; både i vennsammenheng og jobbsammenheng.

Hos Thomas er det vanskelig å få øye på noen eksplisitt strategi for å håndtere den marginaliserte posisjonen han har hatt i vennsammenheng. Hans erfaring med omfattende mobbing både på skole og på fritiden, medførte at det aldri var alternative miljøer å oppsøke. Han fikk imidlertid en støttekontakt i oppveksten og Thomas har fortsatt nære bånd til denne støttekontakten og hans familie. Han beskriver også noen andre kontakter som han har fått i voksenalder i forbindelse med jobber han har hatt. Disse vennene lever et veldig annerledes liv enn Thomas og derfor er det ikke mye han ser til dem. Thomas har altså ikke funnet et vennemiljø basert på felles interesser slik de tre andre informantene har. Thomas' psykiske problemer setter også grenser for hvor aktiv han kan være med å oppsøke mulige vennemiljøer, og han beskriver den nærmeste fremtiden som "helt svart."

Informantenes fortellinger antyder også at venners familier har bidratt til et bilde av den "normale" familie og positive opplevelser. Anna forteller at hun noen ferier var på tur med en nabofamilie.

”Jeg husker at de der turene var knallgøye. Det redda sommeren i hvert fall. Men på andre ferier, hva gjorde vi da egentlig?”

Tidvis sammenligner informantene sine erfaringer med venners, blant annet i forhold til i hvilken grad de fikk hjelp til skolearbeidet. Det kan være grunn til å anta at venners familier kan opptre som rolle-modeller. Vi har imidlertid for lite informasjon om betydningen av venners familier i intervjuene til å analysere dette nærmere her.

5.3.3 Ungdommenes skoleerfaringer

En av de viktigste arenaene som ungdom befinner seg på er skolearenaen. Som vi allerede har vært inne på, spiller skolen en viktig rolle i forhold til å knytte vennskap og utvikle en tilhørighet til en sosial gruppe. Skolen har også en viktig funksjon i vårt moderne samfunn fordi den kvalifiserer de unge til posisjoner i arbeidslivet. Det å falle utenfor skolesystemet kan altså skape negative ringvirkninger, og medføre at en marginalisert posisjon blir varig, og at samfunnet kjennetegnes ved en høy grad av ulikhet. Etter som utdanning er et av de viktigste kriteriene for fordeling av posisjoner, økonomi og andre former for ressurser i samfunnet, bidrar ulikhet til skjevheter mht. makt. Dessuten har det betydning for individers og gruppers selvforståelse, selvrespekt og evnen til å bli hørt i samfunnet (Heggen 2004:39).

Vi skal i dette avsnittet se litt nærmere på ungdommenes skoleerfaringer. Vi vil utforske i hvilken grad marginaliseringen kan forstås som uttrykk for skolens reproduksjon av ulikhet. Vi vil også diskutere betydningen av sosial bakgrunn for skoleprestasjoner, og hvordan vi kan forstå ulikheten i lys av Boudon sine begreper, beskrevet i kap. 2.5.

Skoleprestasjoner

Alle våre informanter har møtt store utfordringer på skolen, både med hensyn til skoleprestasjoner, og i forhold til det sosiale. Anna beskriver sine skoleerfaringer på denne måten:

”Jeg husker at jeg fikk gode tilbakemeldinger på engelsken, men ellers var jeg aldri særlig skoleflink. Jeg var alltid vimsete og fikk aldri med meg noe spesielt egentlig. Jeg klarte alltid å lese til prøvene, men jeg fikk alltid dårlige karakterer.”

Heller ikke Lisa opplevde skolen som noe positivt:

”Jeg synes egentlig skolen bare har vært noe dritt. Jeg gadd ikke å lese og skrive, og jeg klarte ikke å konsentrere meg om å skrive riktig, så jeg skreiv bare det jeg følte for å skrive.”

Vi ser at både Anna og Lisa peker på egenskaper ved seg selv når de skal forklare sine dårlige skoleprestasjoner. De er vimsete eller ute av stand til å konsentrere seg og dette har medført dårlige skoleprestasjoner. Også Emma har slitt på skolen, og vi aner en tilsvarende begrunnelse hos henne:

”Jeg har ingen konsentrasjon og sånn. Har alltid glemt bøker og glemt å gjøre lekser og sånn. På barneskolen gikk det vel sånn tålig greit. Men matte var veldig vanskelig. Men på ungdomsskolen så var det problemer igjen. Jeg trivdes ganske godt i norsk. Men ellers var det dårlig.”

Thomas fikk en svært dårlig skolestart:

”Jeg husker veldig godt 1-3 klasse nede på (navngitt skole). Jeg har jo dysleksi. Det fant ikke lærerne ut, det var mamma som fant det ut. Så jeg gikk jo til logoped. Jeg lærte absolutt ingenting fra 1-3 klasse. Jeg kunne ikke lese engang. Så flyttet vi, og jeg byttet skole. Det var som jeg måtte begynne i 1 klasse om igjen.”

Også de andre informantene er utredet for ADHD eller dysleksi. To av informantene har fått en diagnose, mens en fremdeles venter på et resultat. Selv om det synes som om det var en lettelse for ungdommene å få en slik diagnose, virker det også som om det opplevtes problematisk. Thomas sier for eksempel:

”Jeg følte at når de først satte av tid til ekstraundervisning, ble jeg satt i et rom som dette med en bok og fikk beskjed om at den skal du lese til neste gang. Det var min ekstraundervisning.”

Ingen av informantene i materialet opplever at de ble møtt av lærerne ut fra deres egne forutsetninger. Som regel fikk de beskjed om å jobbe litt mer, konsentrere seg litt mer eller være litt mer aktive i timene. For flere av informantene medførte det bare resignasjon ved at de skulket skolen og ga opp å forbedre seg.

De dårlige skoleresultatene ser ungdommene ut til å ha håndtert på ulike måter. Anna som alltid prøvde å tilpasse seg skolesystemet, synes det var veldig flaut med de dårlige karakterene, og spesielt når hun endte opp med å stryke på eksamen:

”Ja, det var så kjedelig. Og det som var så flaut var at alle fikk vite det. Hun sto ikke på (navngitt fag). Det er jo en sånn typisk ting. Det første jeg gjorde da jeg fikk karakterbøkene mine var å gjemme de i bilen så ikke noen fikk se de. Huff.”

Her ser vi at Anna opplevde at hun ble stemplet av de andre elevene på skolen. Da vi spør henne om hun kan utdype dette, sier hun:

”Hvis du fikk gode karakterer var du flink og du ville komme noen vei. Har du dårlige karakterer da er du dum og lat.”

I den grad det har forekommet en stempling av Anna som dum og lat, er det mye som tyder på at Anna ikke har stemplet seg selv. Hun sier:

”Det er jo ikke det at jeg var lat, men jeg har vel ikke fått den rette veiledninga tror jeg. Fra begynnelsen av. Og når du hopper av helt fra begynnelsen av, så henger du alltid litt etter – hele veien.

Anna gir her uttrykk for en refleksivitet som innebærer en ansvarliggjøring av de voksne i hennes nettverk - både lærere og familiemedlemmer. Denne refleksiviteten bidrar til at hun har bevart troen på egne evner og at hun ikke har fått noen ”psykologiske sperrer” i forhold til å ta til seg ny kunnskap i voksen alder. Hun har alltid visst at hun kunne prestere bra under de riktige omstendighetene, og dette har hun også fått bekreftelse på i den attføringsbedriften hun jobber i nå.

Lisa og Emma håndterte de dårlige skoleprestasjonene på en litt annen måte. De valgte å definere skolen og skolens verdier som uinteressante, og som noe de ikke hadde noe nytte av. Lisa beskriver det slik:

”Det var aldri noe som interesserte meg, og jeg følte ikke at jeg hadde noe bruk for det. Jeg så ikke noe nytte i det.”

Emma beskriver også skolen som noe som ikke var særlig interessant. Verken hun eller Lisa brydde seg om at de fikk dårlige karakterer, og for Emma var det også ganske tydelig at hun unngikk å ha noe med de flinke elevene å

gjøre. Som vi allerede har sett, beskriver hun disse som ”skolenerder.” For sin egen del ble hun med i en gjeng som pleide å skulke mye.

Dette er en strategi som vi kjenner igjen fra annen forskning. Boken ”Learning to labour. How working class kids get working class jobs” av P. Willis (1978) er en klassiker i så måte. Willis utforsket hvordan arbeidsklasseungdom konstruerte en ”antiskolekultur” som gjorde at de forfektet verdier som ikke var i overensstemmelse med skolens verdier og regler. Det resulterte i at de ikke respekterte lærerens autoritet i klasserommet, de nedvurderte elever som prøvde å prestere bra (de ble kalt *earholes* fordi de hørte etter hva læreren sa) og de brøt skolereglementet, for eksempel ved å skulke.

For Lisa sin del medførte skole-antipatien at hun ikke ville underkaste seg lærerens autoritet. Hun bestemte seg for at læreren ”*i hvert fall ikke skal herske over meg*” og hun gjorde litt som hun selv følte for i klassen.

I følge Willis fungerer konstruksjonen av en slik antiskolekultur som en beskyttelse mot middelklassekulturen som de ikke er en del av og som de dermed opplever som fremmed. Samtidig bidrar det til å opprettholde skillet mellom arbeiderklasseungdommen og middelklasseungdommen. For informantene i vår undersøkelse kan nok også slike handlingsmønstre virke beskyttende for eksempel på selvfølelsen, men samtidig bidrar det til at den marginaliserte posisjonen får feste seg fordi det gir så dårlige forutsetninger for å komme gjennom skolesystemet.

Betydningen av sosial bakgrunn

Innenfor den sosiologiske vitenskapen har det vært forsket mye på sammenhengen mellom sosial bakgrunn og rekruttering til høyere utdanning. Selv om tilgangen til utdanning for alle har vært et uttalt politisk mål, er det fortsatt slik at hvor lang og hvilken type utdanning barna tar henger sammen med kjennetegn ved foreldrene, slik som deres utdanning, yrke eller inntekt (Heggen 2004). I den sammenheng vil det altså være legitimt å snakke om en sosial arv.

I likhet med Willis (1978), mener vi at strukturelle forhold som sosial bakgrunn må passere gjennom *et aktivt miljø* for å bli reproduert. Å liste opp faktorer om sosial bakgrunn er ingen forklaring. For at det skal bli en skikkelig forklaring, må vi også studere det folk *gjør* med det de har (Wadel 1991:124). Derfor vil vi starte dette avsnittet med å presentere informantenes beskrivelse av skolearbeidet.

Ingen av informantene i vår studie opplevde at foreldrene deres har fulgt dem opp når det gjelder skole og lekser. Anna uttrykker seg på denne måten:

"Jeg kunne ikke komme hjem og gjøre lekser og spørre henne (mor) om noe. Det gikk ikke an. Og jeg gjorde veldig sjelden lekser. Sånn jeg husker det. Jeg så meldingsboka her for en stund siden. Jeg tror det var to fulle meldingsbøker med at jeg hadde glemt bøker og ikke gjort lekser."

Anna beskriver en hverdag helt uten støtte til leksehjelp. Det at hun glemte å gjøre lekser og stadig glemte bøkene sine, tyder også på at Anna som barn hadde et selvstendig ansvar for skolegangen sin. Dette ansvaret klarte hun ikke å ta, og resultatet ble som vi har sett dårlige skoleprestasjoner. Vi forstår at Anna opplever dette som ganske bittert når hun sier:

"Hadde mamma vært litt strengere på det at jeg måtte sitte en time med de leksene før jeg fikk gjøre noe annet, så hadde jeg kanskje vært litt mer skoleflink og litt mer oppegåenes."

Både Lisa sin stefar og far har uttrykt at skole og utdanning er viktig, men ingen av dem har bidradd med leksehjelp. Heller ikke Lisa sin mor har hjulpet Lisa med lekser eller vist noen interesse for skolegangen hennes. Da intervjueren spurte om karakterer betydde noe for moren, svarte Lisa:

"Nei, det var en lunken holdning uansett hva – på godt eller vondt. Det var samme hva jeg fikk for henne."

Thomas beskriver ikke sin mor som uinteressert, men likevel var det ikke hjelp å få til skolearbeidet. Da intervjueren spør om hva han gjorde hvis han trengte hjelp til leksene, sier han:

"Ja, da var det bare å sitte og sture til du fikk det til egentlig. Hvis det var noe jeg ikke kunne, så kunne i alle fall ikke mamma det, for å si det sånn. Hun gikk jo husmorskolen, og det var begrenset hva de lærte av det stoffet vi har om i dag. Og i tillegg er det jo kjempelenge siden hun gikk på skolen."

Også Emma beskriver skoletiden som ganske kaotisk ved at hun stadig glemte bøker og lekser. Foreldrene hennes var ikke likegyldige til at hun fikk dårlige karakterer, men hun måtte som regel gjøre leksene selv.

Det kommer tydelig frem at skole og skolearbeid ikke ser ut til å ha vært et familieanliggende i disse familiene. Det virker ikke som om foreldrene var spesielt opptatt av at barna deres skulle lykkes på skolen. Foreldrene ser ut til å ha overlatt ansvaret for barnas utdanning til barna selv, og det er kanskje grunnen til fraværet av utfyllende beskrivelser av *hvordan* foreldrene bidro med skolearbeidet hjemme. Foreldrene var ganske enkelt ikke til stede når det gjaldt skolearbeid. Derfor ble skolearbeidet heller ikke gjort. Dette er et funn som også Elliot Currie beskriver i sin bok "Middle-class culture and the crisis of adolescence" (2005). Til tross for svært bekymringsfull atferd fra de studerte ungdommene, var det ingen som gjorde noe for å endre den negative spiralen. Det gjaldt både lærerne og foreldrene. En av Curries informanter beskriver det på følgende måte:

"My whole life growing up, my mum and dad just sat there and watched. Watched me fuck up in school. (...) and yet when I was home they'd never help with my homework."

Det er ingen av informantenes foreldre som har høyere utdanning, bortsett fra Anna sin far som har militær bakgrunn. Alle mødrene, bortsett fra Emma sin mor, er utenfor ordinært arbeid. Anna sin far er ufør, mens Thomas og Emma sine fedre var uføre frem til de døde for omtrent tre år siden. Dette kan bety at informantene kan sies å tilhøre lavere sosiale lag i kraft av den posisjonen utenfor arbeidslivet som deres foreldre etter hvert har kommet i. Vi kan imidlertid ikke utelukke at de har vært yrkesaktive før, eller har vokst opp i en annen sosial posisjon, slik at de kan ha opplevd sosial degradering. Tre av informantene har opplevd foreldrenes samlivsbrudd, og har følgelig vokst opp med en forelder som har hatt den daglige omsorgen. Som vist tidligere omtaler også tre av informantene mødrene sine på måter som indikerer at de forventer lite faglig støtte fra deres side.

I teorikapittelet så vi at *verditeorien* vektlegger betydningen av normer og verdier når utdanningsforskjeller skal forklares. Mennesker fra lavere sosiale lag tillegger utdanning mindre verdi enn mennesker fra høyere sosiale lag. Dette medfører at ungdom fra lavere sosiale lag i mindre grad tar høyere utdanning, samtidig som de også oppnår dårligere skoleprestasjoner. I materialet vårt har vi sett at spesielt Lisa og Emma vurderte skolen og skolens verdier som uinteressante. Dette fikk betydning for hvordan de samhandlet med andre på skolen, og hvordan de forholdt seg til regler og rutiner. Vi har likevel inntrykk av at Lisas og Emmas holdninger til skolen henger sammen med deres konkrete erfaringer med skolen, og ikke til skolesystemet som sådan. Begrunnelsen for å involvere seg lite i skolen var gjerne knyttet opp til at de hadde en spesielt dårlig eller autoritær lærer, at læreren var kristen og

dette preget for mye av undervisningen eller at undervisningen ble ensformig, for eksempel ved for mye teori. Etter hvert som Lisa og Emma kom høyere opp i grunnskolen og over i videregående, prøvde de å få bedre resultater. Dette mener vi viser at de vurderte skolen og skolerresultater til å ha høy verdi, og at det ikke først og fremst er verditeorien som forklarer disse ungdommenes dårlige skoleprestasjoner. For Anna og Thomas er det helt klart at verditeorien ikke er relevant som forklaringsmodell. Anna prøvde så lenge hun gikk på skolen å få bedre resultater. Hun var fortvilet når hun ikke lyktes, og som vi har sett virker hun også bitter på moren som ikke fulgte henne opp bedre. Thomas hadde en svært vanskelig skolestart, og lærte ”ingen ting” de tre første årene. Hans utfordring var både mobbing og dysleksi. Hans beskrivelse av hvordan han kom gjennom denne tiden viser, slik vi ser det, at han også opplever at skole og utdanning har høy verdi. Han sier:

”Så i fjerde, femte og sjette klasse måtte jeg lære alt det de andre hadde lært på de tre årene i barneskolen. Det var veldig tungt, men jeg kom godt ut av det, det gjorde jeg.” (...) Da jeg kom til (skole 2) og plutselig fikk hjelp...Jeg var helt i hundre liksom. Kunne spørre læreren om ting. Synes det var gøy når jeg først begynte å lære ting og skjønne ting.”

Den teorien som Boudon mener best forklarer skolens reproduksjon av ulikhet, er *sosial posisjonsteori*. De individuelle valgforskjellene til høyere utdanning er i denne forklaringsmodellen basert på at mennesker i ulike sosiale lag vurderer kostnad og nytte forskjellig. For en ungdom fra lavere sosialt lag vil kostnaden med å ta høyere utdanning vurderes som høyere enn nytten ved å gjøre det. Fordi man skal ta mange valg for å gjennomføre en utdanning av høyere grad, vil man ende opp med store utdanningsforskjeller mellom de som velger å gå videre og de som ikke velger en utdanning i det hele tatt. Til tross for at en forsker som Marianne Nordli Hansen (1986) mener at dette er den forklaringsteorien som best passer de norske utdanningsforskjellene, fordi Norge er et land preget av kulturell og sosial ensartethet, er ikke dette en teori som synes riktig å bruke i vårt materiale. Vi finner lite i materialet som viser en slik kostnad-nytte tenkning. Alle ser ut til å ha falt ned på at utdanning er fornuftig, selv om de tilhører det vi kan kalle for et lavere sosialt lag. I den grad vi klarer å spore en slik tenkning, samsvarer det mer med det man skulle forvente å finne i høyere sosiale lag. Dette kommer klart til syne ved at samtlige av informantene har forsøkt å styrke sin kompetanse ved å ta imot ulike skoletilbud for å få et fotfeste i arbeidslivet. Vi vil imidlertid påpeke at vårt materiale er lite, og at teorianvendelsen på dette feltet må bli svært tentativ.

Som vi har skrevet om i teorikapittelet, kjennetegnes *kulturteorien* ved at prestasjonsforskjeller betraktes som årsak til rekrutteringsforskjeller. Gjennom sosialisering får barn ulik mengde intellektuell ballast, og barn fra familier med lite intellektuelle ressurser vil derfor tape i skolesystemet. Når skolen behandler alle elever likt, til tross for at de er forskjellig, oppnår man at ulikheten øker i løpet av skoletiden.

En indikator som har vært benyttet for å studere overføring av kulturell kapital er tilgangen til bøker i hjemmet. Mest av curiositet spurte vi ungdommene om foreldrene leste bøker for dem gjennom oppveksten. Svarene var negative for tre av informantene. Thomas sier for eksempel:

”Nei... Hun leste aldri bøker for meg. Så jeg har ikke noen god bokkultur egentlig. Men jeg prøver å lese nå. Men hun leste aldri for meg som jeg kan huske.”

For flere av ungdommene virker det også som om det er de relativt dårlige karakterene som er årsak til at det har stoppet opp i forhold til utdanning. Alle informantene har hatt spesielle ønsker om hva slags skoler og linjer de ønsket å gå på, men det har forutsatt bestemte eksamener som flere av ungdommene ikke har bestått. Ungdommenes uttalelser kan derfor tyde på at det er kulturteorien som synes å ha størst forklaringsverdi med tanke på skoletilpasningen. Det er imidlertid viktig å understreke at de tre teoriene står i et gjensidighetsforhold, og at det at vi finner belegg for den ene ikke utelukker de to andre. Og igjen må vi påpeke at vårt beskjedne materiale bare tillater tentative teoridrøftinger.

Emma er den i materialet som skiller seg mest ut ved at hun har hatt foreldre som har holdt sammen og ved at hun har hatt gode venner og en familie som har kunnet støttet hverandre i vanskelige tider. Hun har også hatt en mor som har lest mye for henne, og fulgt henne opp etter beste evne. Emma mener også det er morens fortjeneste at hun er blitt glad i å lese som voksen. Samtidig opplyser Emma at hun likte norsk på skolen og at hun gjorde det forholdsvis bra i dette faget. Det kan tyde på at Emma profiterte på denne kulturelle stimulansen. Det at Emma kommer fra samme sosiale lag som de andre informantene, kan kanskje gi oss en forsiktig indikasjon på at sosial bakgrunn ikke alene kan forklare utdanningsforskjeller. Det er nok sannsynlig at sosial bakgrunn og marginaliseringen i familiene her virker sammen. Spesielt kan vi tenke oss at den turbulensen som har eksistert i familiene til Anna og Lisa har gjort vilkårene for kulturell stimulans vanskelig. Dette er imid-

lertid sammenhenger som det ikke er mulig for oss å si noe nærmere om basert på dette materialet.

5.3.4 Betydningen av de profesjonelle hjelperne

Alle informantene har i flere sammenhenger vært i kontakt med profesjonelle hjelpere, som ansatte i NAV, helsepersonell, leger eller lærere. I denne delen av analysen vil vi fokusere på hvilken betydning personer i slike roller har hatt for informantene. Det er et gjennomgående funn at informantene ikke forholder seg likegyldige til disse personene. Deres betydning kan sies å plassere seg i to dikotome modeller; enten blir de profesjonelle hjelperne oppfattet som uerstattelige døråpnere som bidrar til positive endringer, eller de blir oppfattet som ”propper i systemet” som stikker kjepper i hjulene for informantene. Vi vil først fokusere på de som oppleves å bidra negativt.

Alt i alt finner vi få fortellinger om hjelpsomme lærere. Snarere er det slik at lærerne ofte får skylden for informantenes problemer på skolen. Et eksempel er Emma som sier:

”På barneskolen gikk det vel sånn tålig greit. (...) Men på ungdomsskolen så var det problemer igjen. Men det var mye læreren sin feil. Da ble det mye skulking og sånn.”

Et annet eksempel er hentet fra Lisa:

”Når jeg kom på ungdomsskolen hadde vi en lærer som var en veldig gammeldags og veldig autoritær person, som stod med pekestokken og slo i kateteret. Det var litt sånn at ”du skal ikke herse over meg”. Så jeg gikk på ungdomsskolen med den holdningen at jeg gidder ikke.”

Både Anna og Tomas hevder at lærerne må ha visst at de ble utsatt for mobbing uten at de gjorde noe for å forhindre det. Tomas mener også at lærerne burde ha oppfattet at han hadde dysleksi mye tidligere og sørget for at han fikk tilstrekkelig hjelp til å mestre skolen de første årene av hans skolekarriere. Det samme hevdes av andre av informantene i forhold til deres utfordringer. Det er også flere eksempler der informantene har opplevd at lærerne ikke har tatt notis av deres kunnskaper. Informantene gir uttrykk for at de

ofte har følt seg stigmatisert, både av lærere og medelever. Anna sier det slik:

”Det var i hvert fall sånn da jeg gikk på videregående at hvis du fikk gode karakterer, så er du flink og da kommer du noen vei. Har du dårlige karakterer da er du dum og lat. Det var jo ikke det at jeg var lat, men jeg hadde vel ikke fått den rette veiledninga tror jeg. Fra begynnelsen av. Og når du hopper av helt fra begynnelsen av, så henger du alltid litt etter – hele veien.”

Det er tydelig at lærerne spiller en sentral rolle for ungdommene, både på godt og vondt. Positiv oppmerksomhet fra en lærer og et klassefelleskap kan bidra til å styrke selvbildet, slik sitatet under fra intervjuet med Tomas kan være et eksempel på. Her ble han spurt om han kan fortelle om en hendelse fra skoletiden som han husker spesielt godt.

”Jeg var veldig glad i rare ting, kunne ting som ikke alle kunne. Litt sånn ”det kan alle, og det kan ikke jeg, men jeg kan dette.” Så var det en gang vi hadde om Norgeshistorie, og læreren stusset litt over noe han ikke kunne. Så snudde hele klassen seg mot meg. Så svarte jeg, også kunne jeg det. Det var litt morsomt (...) Men jeg husker hele stemningen i klassen, alle snudde seg mot meg og...”

Negativ oppmerksomhet, derimot, synes å bli oppfattet som et uttrykk for urettferdighet og ignoranse fra lærerens side, slik sitatene over kan illustrere.

Det er grunn til å ha forventninger om at lærere skal legge merke til og bry seg om hvordan elevene har det. For noen av informantenes del er familieforholdene så problematiske at man kan hevde at skolen burde ha registrert det. Vi har imidlertid liten grunn til å fastslå at skolen ikke grep inn basert på disse intervjuene. Det kan godt tenkes at skolen har vært bevisste på situasjonen og at de har hatt en positiv innvirkning på informantenes hverdag, uten at informantene nødvendigvis ser det. Funnene våre gir belegg for å hevde at det er et stort potensial knyttet til lærernes rolle, og at lærerne sånn sett befinner seg i en posisjon der de kan spille en uvurderlig, og trolig kompenenserende, rolle for ungdommer som har det vanskelig.

Også personer ansatt i stillinger der de forvalter velferdsordningene møter til tider stor kritikk fra informantene. Det dreier seg oftest om kritikk av deres vurderinger i forhold til hva informantene har krav på av ytelser, og kritikken rammer hardest når det involverer spørsmål om penger. Spesielt Tomas og Emma opplever at de har blitt behandlet som kasterboller i systemet. Det

er interessant å bemerke at de sjelden snakker om virkelige personer i disse tilfellene, men snarere om etater eller "systemer". Den samme tendensen finner vi i andre undersøkelser. De som forvalter systemet "blir" systemet. Unntaket er når "forvalterne" gjør vedtak som samsvarer med ungdommenes opplevelse av hva de har krav på eller hva som er rettferdig. Et sitat fra Tomas kan illustrere:

"Mitt inntrykk er at de to etatene [NAV og sosialtjenesten] slåss om å være dårligst på kundeservice. Så jeg ble kasteball i systemet da.

[Intervjueren spør:]Er det noen enkeltpersoner du opplever har hjulpet deg?

Ja, det må være i nyere tid. Han var ansatt i NAV da. Han var en som kom inn og gjorde jobben sin i forhold til hva jeg mente jeg hadde behov for av hjelp og sånn. Så det forbedret inntrykket mitt av NAV, og det varte helt frem til i går. For da fikk jeg ikke pengene mine, som jeg har krav på."

Det er imidlertid også eksempler på at personer i forvaltningsstillinger har fungert som døråpnere og bidratt til en positiv endring for informantene. Dette gjelder særlig for Anna og Lisa. De har begge møtt personer i systemet som de opplever har trodd på dem.. Disse personene har lyttet til informantene og bidratt til å tilrettelegge for nye muligheter. Anna beskriver sine "hjelpere" som "fantastiske" og "en enorm ressurs". De spiller en svært viktig rolle for Anna, som kan forveksles med rollen til en mor eller nær venn. Å skape denne typen relasjoner er et mål som vi kjenner igjen fra intervjuene med de profesjonelle hjelperne. Hun beskriver forholdet til den ene slik:

"Hun har jo egentlig ikke bidratt med så mye annet enn ørene. Hun har lyttet. Og hun har ikke gitt meg så mye råd, egentlig. Men hun har guidet meg litt inn på de rette sporene, så jeg har funnet svarene selv. Jeg aner ikke hvordan hun klarer det. (...) For å være helt ærlig vet jeg ikke hva jeg skulle ha gjort uten henne."

Videre er hun opptatt av å ikke skuffe hjelperne.

"Det er jo ting som ikke har gått helt etter den handlingsplanen som vi satte opp. Og jeg fikk så kjempedårlig samvittighet for jeg hadde så lyst til at det skulle fungere. Det var noe [navngitt person] hadde

lagt mye energi i for å få det til å fungere, og da hadde jeg ikke lyst til å gå tilbake der og si at dette fungerer ikke.”

Også Lisa har opplevd å få god hjelp av personer i ”systemet”.

”Jeg har jo hatt han legen (...). Han har betydd veldig mye for meg og respektert meg som et menneske og ikke en opprørsk ungdom. Det var jo en del av jobben hans, men han lytta faktisk, og kom med råd og fant ut av hvordan vi skulle løse ting. Og hun saksbehandleren på [offentlig etat].(...) Ho er helt topp.”

Sitatet illustrerer at Lisas forventninger til personer som befinner seg i en rolle som ”hjelper” ikke nødvendigvis er at hun vil få hjelp. Hun peker på at en leges jobb er å lytte, men synes likevel overrasket over at han ”faktisk lytta”. Dette er en tendens man tidvis kan spore hos de andre informantene også. Til tross for at de er brukere av ”systemet” har de liten tillit til at de får den hjelpen de har behov for. Hvorvidt dette er basert på egne erfaringer eller holdninger de har tatt til seg fra andre, som foreldre eller venner, er uvisst. Trolig kan det være begge deler. Det kommer imidlertid tydelig frem at alle har fått tilbud om hjelp fra det offentlige hjelpeapparatet på et eller flere tidspunkt, og alle informantene fikk på intervju tidspunktet en form for oppfølging fra en offentlig forvaltnings- eller behandlingsinstans. Det man dermed kan stille spørsmål ved er i hvilken grad hjelpeytelsene er tilpasset den enkeltes individuelle behov og situasjon, og i hvilken grad det har blitt gitt hjelp til riktig tidspunkt.

Oppsummerende kan man slå fast at informantene har ulike erfaringer og opplevelser av den rollen personer i offentlige posisjoner spiller. På den ene siden blir de oppfattet som barrierer som stikker kjepper i hjulene for informantene, og på den andre siden blir de oppfattet som nøkkelpersoner som har bidratt til at informantene har tatt viktige veivalg. Det er imidlertid åpenbart at informantene ikke forholder seg likegyldige til disse personene, og i det ligger det et stort potensial. Vår oppfatning er at profesjonelle ”hjelpere” som i kraft av sin rolle og posisjon har anledning til å komme tett inn på ungdommer som strever i livet, har en unik mulighet til å bidra med komplementerende og støttende tiltak. Her dreier det seg først og fremst om å se og å lytte til ungdommene, som flere av sitatene over viser viktigheten av, og dernest å hjelpe ungdommene med å navigere i et uoversiktlig system og å treffe gode valg. For informantene i denne undersøkelsen er det fraværet av ”øyne og ører” hjemme som synes å være årsak til mange problemer, både i forhold til skole og sosiale relasjoner, og det er nettopp nærværet av noen

som ser og lytter som blir løftet fram som suksesskriterier i omgangen med profesjonelle hjelpere.

5.3.5 Ungdommenes tanker om fremtiden

For å få et bedre innblikk i informantenes drømmer, målsetninger og verdier spurte vi dem om hvordan de ser for seg livet sitt om fem eller ti år, og hvordan de vil beskrive seg selv som eventuelt fremtidig forelder. Det første spørsmålet åpner for både realistiske og drømmebaserte fremtidsbeskrivelser, mens det siste spørsmålet er egnet til å avdekke holdninger og verdier.

Det er interessant å bemerke hvordan alle informantene drømmer om en fremtid som ligger nært opp til det man ofte vil beskrive som A4; de ønsker familie, hus og stabil jobb.

”Jeg håper jo at jeg har et hus eller en leilighet som jeg bor i sammen med samboeren min. (...) Forhåpentligvis en eller to unger.”
(Lisa)

”Forhåpentligvis [har jeg] jobb og hus og billappen. Håper jeg fortsatt er sammen med samboeren min. (...) Jeg har jo lyst på en unge, men ikke nå.”(Emma)

”Et år frem i tid er det egentlig helt svart, men litt lenger frem i tid ser jeg for meg egen leilighet, kone og barn, og jobb og sånt. Men jeg ser ikke for meg åssen type jobb og sånt.” (Tomas)

”Jeg jobber en plass i nærheten. Med eget hus. Aller helst noen barn. Og fortsatt samme jobben. Og selvfølgelig en mann da.”
(Anna)

Videre ser vi ofte at informantene sammenligner med sin egen oppvekst. Som regel tar de utgangspunkt i holdninger eller foreldreatferd de opplevde som negativt, og kontrasterer sine foreldreverdier med det. Et eksempel er hentet fra intervjuet med Anna:

”Jeg tror det er viktig med ting som har vært vitalt for meg, som at det er grenser og at man følger med på skolen. Være nøye med at man har gjort leksene.(...) at en viser som foreldre at en er der hvis en lur på noe som har med skolen å gjøre.”

Et annet eksempel er hentet fra intervjuet med Emma:

”Jeg skal iallfall være der for dem. Selv om jeg ikke alltid vil like det de gjør så vil jeg støtte de. Mamma og pappa var jo veldig kristne. Det var mye regler. Det var ikke lov å drikke og røyke. Når jeg var ute og drakk kunne jeg aldri fortelle det til dem. Jeg vil ha et sånt forhold til ungene mine at de kan komme til meg og fortelle at de skal på fest. (...) Om vi liker den drikkinga eller ikke, det er jo en annen sak. Men da er det i hvert fall ærlighet. Og at de kan komme med alt.”

Åpenhet og nærhet til barna vektlegges av flere. Det er nærliggende å anta at dette også er et uttrykk for noe de har savnet i sin egen barndom. Anna sier det slik:

”Det er ikke fri oppdragelse, men heller ikke strengt. Noe midt i mellom. Det skal være lov til å gjøre feil, men at en er der når de trenger det. Og ikke flytte rundt.”

Tomas sier det slik:

”Jeg ville lagt vekt på at de lærer å si i fra om hvordan de har det. Ganske enkelt. Det er ikke alle som gjør det. Så ville jeg selvfølgelig lagt vekt på at de fikk mat på bordet. De nære ting. God skolegang. At de kunne lære å ha det gøy rett og slett.”

Lisa blir spurt eksplisitt om det er noe i hennes egen barndom som hun ønsker annerledes for sine fremtidige barn:

”De skal få lov til å være sinna. De skal vite at selv om de er sinna så raser ikke hele verden sammen. At det ikke er skummelt å være sinna. Pappa har jo vært sinna og slått mamma, og selv har jeg vært redd for mitt eget sinne. Visste ikke hvordan jeg skulle håndtere det hvis jeg ble sinna.”

Samtidig ser Lisa at hennes oppvekst også har bidratt til positive erfaringer som er verdt å videreformidle til eventuelle fremtidige barn:

”At de skal sette pris på det de har. Siden min mor har vært alenemor så har vi aldri hatt spesielt mye med penger. Så jeg vil formidle videre at hvis de har lyst på en ting så må de jobbe litt for det. Se verdien i ting. At du ikke har alt mulig og ikke bryr deg om noen ting. De må bli takknemlig for ting.”

Lisa representerer her et unntak i forhold til de andre informantene, som i liten grad gir uttrykk for positive erfaringer fra egen oppvekst som er verdt å bringe videre til neste generasjon.

Informantenes fremtidsdrømmer vitner om holdninger og verdier som samsvarer med en rådende normativ forståelse av hva et voksenliv skal innebære, både med hensyn til jobb- og familiesituasjon. Beskrivelsene av deres fremtidige liv representerer en fortolkning av en familieideologi som synes å bli definert som "normaltilstanden", nemlig forestillingen om en kjernefamilie med to arbeidende foreldre (Moxnes 1990). Det er ingenting i deres uttalelser som kan gi uttrykk for en forventning om at de selv skal havne i samme situasjon som foreldrene, som alle lever som aleneforeldre med en løs tilknytning til arbeidslivet. Dette er interessant å merke seg. Som nevnt tidligere er det en åpenbar tendens til at ressurser og sosiale problemer går i arv mellom generasjonene. Individets muligheter til sosial mobilitet synes derfor å være begrenset. Man kan ut fra det slutte at informantenes muligheter til å leve det livet de drømmer om er mindre sannsynlig enn for personer som vokser opp under omstendigheter som minner mer om "normaltilstanden". Samtidig er individualisering og individets fristilling et klart kjennetegn ved det høymoderne samfunn, noe som innebærer at man i dag har større handlingsfrihet og mulighet til å påvirke ens egen situasjon enn foregående generasjoner. Det at informantene ser for seg et fremtidig voksenliv som skiller seg vesentlig fra foreldrenes liv kan tas som et tegn på at de har internalisert noe av det tankegodset som kjennetegner det høymoderne samfunnet, og er innstilt på å trosse den sosiale arven. Hvorvidt drømmene blir virkelighet er imidlertid et ubesvart spørsmål. Å orientere seg ut fra en negasjon, noe man ikke vil bli, er ikke alltid like lett: De korrekte handlingene er ikke alltid gitt ut fra negasjonen, og negasjonen kan lett bli et ubevisst handlingsmønster man tyr til når man ikke vet hva man skal gjøre.

6 Avsluttende diskusjon

I denne delen av rapporten vil vi trekke frem og drøfte noen av de funnene fra prosjektets to deler som vi mener er særlig interessante og viktige å merke seg. Vi vil ta utgangspunkt i prosjektets problemstillinger.

Under hvilke forhold knyttet til arenaene familie/hjem, skole og venner/fritid har informanten vokst opp, og hvilken betydning spiller disse forholdene for informantens situasjon i dag?

Gjennom dybdeintervjuene får vi innblikk i fire unges selvfortolkede livshistorier. De fortellingene som fremtrer vitner om at de unge har vokst opp under forhold som kan karakteriseres som vanskelige, både med tanke på familiesituasjon, skole, og vennsrelasjoner. Dette ser ut til å ha hatt stor innflytelse på deres nåværende situasjon.

Alle de fire ungdommene har hatt *familiære utfordringer* i barndommen sin. Likevel kan det synes som at det er en sammenheng mellom hvor mange eller hvor store utfordringene har vært og hvordan dette har påvirket deres konstruksjon av identitet. Hos Thomas er det vanskelig å spore hvordan barndomserfaringene i familien har satt spor, men i hans tilfelle aner vi at det ligger mer i det som ikke ble sagt, enn i det som faktisk ble uttalt. I Emmas familie er det veldig mye som har fungert til tross for at de hadde en rolle som pårørende til et veldig sykt familiemedlem. Emma fikk en plutselig reaksjon det året da mange hun var glad i døde, men samtidig har hun vært del av en familie som har klart å ta vare på hverandre.

For Anna og Lisa har det vært annerledes. Her har det vært mange familiære utfordringer, og få beskyttelsesfaktorer som kunne demme opp for alt det vanskelige. Disse informantene beskriver store problemer både i forhold til foreldrenes samlivsbrudd, sykdom, rus og vold, og har samtidig veldig få erindringer av positive opplevelser i barndommen.

Som denne oppsummeringen viser ser familiebakgrunn ut til å spille en viktig rolle for hvordan ungdommene håndterer og mestrer sin hverdag. Dette funnet gir med andre ord støtte til teorien om sosial arv. På mange måter er dette en teori som er preget av determinisme. Har man en familiebakgrunn preget av ressursknapphet øker sannsynligheten for at man selv vil oppleve ressursknapphet i voksen alder. Sosiologiske beskrivelser av det senmoderne samfunn peker imidlertid på en annen tendens; individets frihet til å ta selvstendige valg som ikke utelukkende springer ut fra familiebakgrunn. Vi finner belegg for begge teorier i vårt materiale. Informantenes familiebakgrunn tilsier at de ikke har de beste forutsetninger. Likevel er de alle inne i et system hvor målet er at de skal ut i ordinært arbeid. Det som utpeker seg som en mulig forklaring i det empiriske materialet, er at de alle viser en stor grad av refleksivitet i forhold til de utfordringene de har hatt. Både Anna og Lisa plasserer mye av ansvaret hos de voksne familiemedlemmene, og gir til kjenne en bevissthet i forhold til egen rolle. Dette har kanskje også vært en medvirkende årsak til at de har satt grenser for seg selv i forhold til sine familiemedlemmer. Anna klarte å slutte å være mor for sin egen mor, mens Lisa og Emma etter hvert klarte å distansere seg fra sine mødre. De flyttet alle også hjemmefra da de var gamle nok til det. På mange måter var nok

dette også en flukt. I mangel på betydningsfulle ”signifikante andre” i den nærmeste familien, har de alle sammen også etter hvert fått tilgang til slike personer andre steder. Anna snakker varmt om en i hjelpeapparatet som har blitt en viktig person for henne, Lisa har knyttet seg veldig til en eldre søster, Thomas fikk tidlig en støttekontakt som han fortsatt har et nært forhold til, mens Emma har stor glede av ulike familiemedlemmer og sine gode venner. Mens vi i avsnittet om informantenes familieforhold stort sett har fått innblikk i det som kan ha bidradd til å *hemme* en sosial integrasjon i samfunnet, er disse signifikante andre som ungdommene har knyttet seg til tydelig noe som har bidradd til å fremme integrasjon.

Informantene gir imidlertid også uttrykk for utfordringer knyttet til *venn-skapsrelasjoner*. Det er tydelig at felles interesser, verdier og holdninger er viktig for å skape tilhørighet og få innpass i en vennegruppe. Høy grad av likhet ser ut til å gi størst sjanse for å få innpass, og dette kan være en utfordring når ungdommene stadig opplever flytting og må prøve å tilpasse seg nye steder. Risikoen for å bli stemplet som annerledes vil være til stede.

Alle informantene har også møtt store utfordringer i *skolesystemet*. For noen av dem har hverdagen blitt ekstra vanskelig fordi de har slitt med ADHD eller lese- og skrivevansker. De opplever ikke at de har blitt møtt ut fra sine egne forutsetninger, og noen føler at de ble stemplet som dumme eller late. Flere av ungdommene ble utsatt for omfattende mobbing på skolen. De ble ikke integrert i skolemiljøet, og opplevde seg selv som ”outsidere.” Informantene beskriver lærerne som fraværende. Vi finner for øvrig klare eksempler på at andre personer som står i en ”hjelper”-rolle ovenfor informantene har spilt en avgjørende rolle. Det fremtrer som tydelig at lærere og andre som står tett på ungdommene har en unik mulighet til å bidra positivt og at dette potensialet er verdt å utforske ytterligere.

Skolen er en sosial arena som det ikke er frivillig om man vil være på eller ikke ettersom vi har skoleplikt i Norge. Elever kan ikke slutte på skolen på samme måte som voksne arbeidstakere kan slutte i en jobb. Det betyr at skolen kan representere en risikosone for barn og unge som ikke finner seg til rette i skolemiljøet. I stedet for integrasjon, kan skolen bidra til å opprettholde marginaliseringen. Selv om våre informanters skoleerfaringer ligger noe tilbake i tid, vet vi at mobbing og sosial ekskludering fortsatt eksisterer i den norske skolehverdagen. Det kan derfor være grunn til å hevde at det må økt fokus og innsats til i forhold til elevenes skolemiljø (og også lærernes rolle) for at marginalisering skal unngås.

Hvilke forhold kan bidra som fremmere for den unges posisjonering i forhold til arbeid/studier?

Så langt har vi pekt på mye i informantenes livssituasjon som kan virke hemmende for sosial integrasjon. Det er imidlertid viktig å se at informantene tross alt aktivt gjør noen grep for å påvirke denne situasjonen. Her vil vi trekke frem noe av det som fremtrer i datamaterialet. Vi har valgt å omtale dette som mestringsstrategier.

Alle informantene er i kontakt med det offentlige hjelpeapparatet på et eller annet vis. Det at de har oppsøkt eller fått hjelp til å oppsøke hjelpeapparatet, og fremdeles er i relasjon til profesjonelle ”hjelpere”, er i seg selv en mestring. For ungdom i risikozonen er det til stede en viss tilbøyelighet til rus og kriminalitet. Denne tilbøyeligheten kan antas å bli redusert dersom ungdommene får nødvendig hjelp og oppfølging av ikke-stigmatiserende karakter. Man kan på bakgrunn av dette anta at informantenes situasjon kunne vært betydelig vanskeligere dersom de ikke hadde vært i kontakt med hjelpeapparatet.

Som nevnt over ser vi også en refleksivitet hos informantene i forhold til egen situasjon og ulike roller. Dette kommer blant annet til syne gjennom de grepene informantene har gjort for å håndtere sin situasjon. Det som er interessant å merke seg er at alle informantene har ulike strategier. Vi finner uttrykk for både tilpasning, opprør, sosial orientering og resignasjon hos de fire informantene.

Annas strategi synes å være tilpasning. Hun forsøker å leve opp til morens, vennenes og lærerens forventninger ved å endre sin adferd slik at den tilsynelatende passer inn. Strategien lykkes imidlertid sjelden, ettersom hun ofte må gå på akkord med sine egne ønsker og behov. Det er først som ung voksen hun tydelig formidler sine ønsker, noe som illustreres i situasjonen der hun endelig, med beklagelse, våger å sette ord på hva som er hennes egentlige jobbinteresse. Lisa anvender på sin side en mer offensiv motstrategi. I stedet for å tilpasse seg gjør hun det motsatte og setter seg opp mot både mor, lærer og tidvis venner. Emma benytter i større grad sitt sosiale nettverk for å håndtere motgang. Mens Tomas synes å ha en mer resignert tilnærming som innebærer at han trekker seg tilbake og i mindre grad enn de andre informantene gir uttrykk for å anvende reflekterte mestringsstrategier.

Med andre ord finner vi ikke et tydelig mønster av mestringsstrategier. Dette kan forklares innenfor et postmodernistisk perspektiv der det settes fokus på det lokale, eller subjektive, ved enhver situasjon/virkelighet. Det finnes med

andre ord like mange virkeligheter og like mange måter å håndtere disse virkelighetene på som det finnes individer. Et slikt perspektiv reiser spørsmål ved om det overhodet er mulig å opprette individtilpassede tiltak som går på tvers av grupper og individer. På et vis kan dette forklare floraen av tiltak som eksisterer ovenfor denne målgruppen. Likevel er det åpenbart at mangfoldet av individspesifikke tiltak bidrar til å gjøre hjelpeapparatet uoversiktlig, og at kompetanse som genereres innenfor et tiltak ikke enkelt overføres til andre.

Det er også verdt å stille spørsmål ved de voksnes rolle. Vi har observert ulike strategier for å håndtere den problematiske hverdagen hos informantene, noe som betyr at ungdommene aktivt har forholdt seg til den vanskelige situasjonen de har befunnet seg i. På bakgrunn av fortellingene deres om sine erfaringer sitter vi imidlertid igjen med et inntrykk av at de voksne ikke i samme grad har utvist en lignende aktivitet.

Hvordan opplever de unge sin situasjon og hvordan ser de for seg fremtiden?

Ungdommene som har blitt intervjuet befinner seg i en vanskelig situasjon og har ikke lagt skjul på det. Alle opplever den situasjonen de har vært i over tid som problematisk. Likevel gir de uttrykk for en optimistisk tro på fremtiden. Ettersom alle informantene mottar en eller annen form for hjelpetilbud er de inne i en prosess der de opplever å ta hånd om problemene og komme seg videre. Informantene er med andre ord i en prosess som leder mot mestring og ikke mot eksklusjon, og fremtidstroen synes å være farget deretter.

Det er åpenbart at informantene i flere tilfeller har nytt godt av den oppfølgingen de har fått av profesjonelle hjelpere eller personer i det sosiale nettverket som har grepet inn med støttende eller bevisstgjørende handlinger. For noen av informantene synes en slik inngripen å være det som har gjort utslaget for å reversere en prosess som ellers kunne ledet over i en mer varig tilstand av sosial eksklusjon. Vi vil på bakgrunn av dette fremheve viktigheten av det kollektive ansvaret man har ovenfor ungdom som på grunn av en vanskelig bakgrunn befinner seg i en risikosone for marginalisering. Lærere har i kraft av sin rolle og posisjon i forhold til barn og unge en unik mulighet til å snappe opp personer som har det vanskelig. Det samme gjelder imidlertid personer i nærmiljøet, som slekt, naboer, aktivitetsledere og lignende. Til sammen kan disse aktørene sies å utgjøre den ikke-institusjonaliserte "førstelinen" ovenfor barn og unge i risikozonen. Med tanke på forebygging er det viktig at denne "førstelinen" bidrar til at hjelp og støtte kan iverksettes på et

tidlig tidspunkt. Profesjonelle hjelpere kan som vi har vist spille en avgjørende rolle, men kommer først på banen etter at "førstelinjen" har varslet fra om behovet.

7 Litteraturliste

Andenæs, A: ”Generalisering: Om ringvirkninger og gjenbruk av resultater fra en kvalitativ undersøkelse” i Haavind, H (red.) (2000): *Kjønn og fortolkende metode*, Oslo: Gyldendal akademisk

Amato, P. R. (2001): “Children of divorce in the 1990s” i *Journal of family psychology*, vol. 15 no. 3, s 355-370

Becker, H.S. (1986): *Outsiders: studies in the sociology of deviance*, London: Macmillian

Berger, P og Luckmann, T (1966): *Den samfunnsskapte virkelighet*. Bergen: Fagbokforlaget

Bourdieu, P og Passeron, J-C(1990): *Reproduction in education, society and culture*, London. Sage

Carlsson, Y. (2006). “Hvordan gripe de ugripelige unge med minoritetsbakgrunn. En virksomhetsbeskrivelse og foreløpig evaluering av et mentorprosjekt i Kristiansand.” NIBR. Notat 2006:117, Oslo.

Collins R. (1988): *Theoretical sociology*. Harcourt Brace Jovanovich, Publishers

Currie, E. (2005): *Middle-class culture and the crisis of adolescence*. New York: Metropolitan Books

Erikson, E. (1995): *Childhood and society*, London: Vintage

Føllesdal, A (1999) Hvorfor likhet – hva slags likhet? I: *Normative føringer på forskning om makt og demokrati*. *Tidsskrift for samfunnsforskning* (Årgang 40, nr.2) 147-171

Giddens, A (1997): *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax forlag

Giddens, A. (1991): *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*, Stanford, California: Stanford University Press

Giddens, A. (1976): *New rules of sociological method : a positive critique of interpretative sociologies*, London : Hutchinson

Goffman, E. (1992): *Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatik*, Oslo: Pax

Halvorsen, K. (2002): *Sosiale problemer. En sosiologisk innføring*, Fagbokforlaget

Hansen, M.N. (1986) Sosiale utdanningsforskjeller. I: *Hvordan er det blitt forklart? Hvordan bør de forklares? Tidsskrift for samfunnsforskning* (Årgang 27, nr.1) S. 3-28.

Heggen, K og Øia, T (2005): *Ungdom i endring. Mestring og marginalisering*, Abstrakt forlag

Heggen, Bergem, Høydal, Kvalsund and Myklebust (red.): *Marginalization and Social Exclusion*, Conference Report, International Research Conference in Ålesund, May 21-23, 2003

Heggen K. (2004): *Risiko og forhandlinger. Ungdomssosiologiske emner*. Abstrakt forlag

Hellevik, O (2000): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget

Hernes, G. (1975): *Om ulikhetens reproduksjon*, København : Christian Ejlers Forlag

Hægeland, Kirkebøen, Raaum, Salvanes (2005): "Familiebakgrunn, skoleressurser og avgangskarakter i norsk grunnskole" i *Utdanning 2005*, Oslo: SSB

Killen, K (2000): *Barndommen varer i generasjoner. Forebygging er alles ansvar*. Oslo: Kommuneforlaget AS

Levin I. og Trost J. (1996): *Å forstå hverdagen*. Tano –Aschehoug

Markussen, E., Frøseth, M.W., Lødding, B. og Sandberg, N. (2008): *Bortvalg og kompetanse*, NIFU-Step, Rapport 13/2008

Merton, R. K. *Den selvoppfyllende spådom* i Østerberg, Dag (red.) (1990): *Handling og samfunn. Sosiologisk teori i utvalg*. Oslo: Pax Forlag

Moxnes, K (1990): *Kjernesprengning i familien? Familieforandring ved samlivsbrud og dannelse av nye samliv*. Oslo: Universitetsforlaget

Mydland, Trond Stalsberg og Nina Jentoft (2006) *Utenfor arbeidslivet i Mandal. Statistikk og intervjuundersøkelse med unge i alderen 18-29 år*. Prosjektrapport nr. 12/2006. Kristiansand: Agderforskning.

Nergård, T. B. (2005): *Skoleprestasjoner til barn med særboende foreldre. En litteraturstudie*. NOVA rapport 18/05

Ottosen, A.L. *Utdanning og ulikhet. Forklaringsmodeller og systemer for mulige tiltak – er ”tilpasset opplæring” en løsning?* Paper presentert på tredje nordiske konferansen om pedagogikkhistorisk forskning. Stockholm 2006.

Repstad, P. (1998): *Mellom nærhet og distanse*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Ryen, A. (2002): *Det kvalitative intervjuet. Fra vitenskapsteori til feltarbeid*, Fagbokforlaget

Sosial og helsedirektoratet. 2007. Sammenlikningstall for kommunene 2007 (Hjulet). Vest-Agder, Aust-Agder, Telemark, Vestfold.

Spitzer, S. (1975). "Toward a Marxian Theory of Deviance". *Social problems*. 1975, vol 22, side 638-651.

Thagaard, T. (2003): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget

Vennesla Kommune (2007). "Miljøterapeut og frie midler til bruk i kjernegruppene i Vennesla". Vennesla kommune oktober 2007.

Wadel, C. (1991): *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: SEEK A/S

Wenger, E. (1998): *Communities of practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge university press.

Østerberg, D. og Engelstad, F. (1992): *Samfunnsformasjonen. En innføring i sosiologi*. Oslo: Pax Forlag

Aamodt, P.O. (1982): *Utdanning og sosial bakgrunn*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Fou informasjon

Tittel	Ung og marginalisert. Et Agderperspektiv på utsatt ungdom.
Prosjektnr	1384-C
Oppdragets tittel	
Prosjektleder	Dag Ellingsen
Forfattere	Dag Ellingsen, Anette Maling og Ann Christin Nilsen
Oppdragsgiver	Sørlandets Kompetansefond
Rapport type	FoUrappport
Rapport nr	2/2009
ISBN-nummer	82-7602-122-6
ISSN-nummer	0803-8198
Tilgjengelighet til rapporten	Åpen
4 emneord	Marginalisering, levekår, ungdom, Agder

Sammendrag

Denne undersøkelsen springer ut av hovedundersøkelsen "Levekår i Vest-Agder", finansiert av Sørlandets Kompetansefond. I hovedundersøkelsen fant vi en serie indikatorer på at fylket har en overrepresentasjon av unge marginaliserte, hvorav andelen yngre uførepensjonister, narkotikastraffede og barn og ungdom med grunn- og hjelpestønad er de viktigste. Med marginaliserte mener vi i praksis ungdom som står utenfor ordinært arbeids- og utdanningsliv. De er i en posisjon mellom det å være integrerte samfunnsmedlemmer og det å være ekskludert. For et samfunn som ønsker gode leve-

kår for flest mulig, er det et betydelig problem når unge ”snubler i starten” på denne måten og står i fare for å ikke få brukt sine ressurser.